

Krzysztof Bracha

ORCID: 0000-0001-9409-4770

Instytut Historii Uniwersytet Jana Kochanowskiego Kielce

**RĘKOPIS STAROCZESKIEJ PIEŚNI MIŁOSNEJ
„ACH, TOT SEM SMUTNY Y PRACZNY...”
W ZBIORACH MUZEUM DIECEZJALNEGO W SANDOMIERZU**

**Manuscript of the Old Czech amorous song
„Ach, tot sem smutny y praczny...”
in the collections of the Diocesan Museum in Sandomierz**

Summary: A parchment manuscript with a short text in Old Czech is on display at the Sandomierz Diocesan Museum. The manuscript was found in 1907 by Father Joseph Rokoszny, then rector of St. James' Church, who was leading the restoration of the church, which had been destroyed after a fire." The text is written in the form of a song, in which a Czech monk of Czech origin, employed in masonry work at the Dominican church of St. James in Sandomierz, complained about his fate in exile. The preserved text, beginning with the words "Ach, tot sem smutny y praczny...", is the beginning of a longer poetic work of three stanzas belonging to the genre of medieval lyric poetry. The question of whether it belongs to the Minnesänger court lyric or Jacobean poetry, that is, the question of whether the "Sandomierz Song" should be placed in the circle of secular or religious poetry, is a matter of long-standing scholarly debate. The article presents possible interpretations of both the content and the circle of creators/audiences, as well as editions of the song in the Appendix. Particular attention was paid to aspects overlooked in previous analyses: moralistic, ideological, ethical background (references to sins of the tongue and cardinal virtues). The unique significance of this monument - a testimony of Czech lyric from the circle of German minnesängers in Poland, as an interesting example of cultural, literary and moral reception of this genre of literature in Central Europe - is emphasized.

Keywords: old Czech amorous song, medieval Sandomierz.

Słowa kluczowe: staroczeska pieśń miłosna, średniowieczny Sandomierz.

W Muzeum Diecezjalnym w Sandomierzu, mieszczącym się w „Domu Długosza”, znajduje się wyeksponowany dla zwiedzających w sali wystawienniczej nr II w szklanej gablocie nr 1, oprawiony w małe drewniane ramki pod szkłem, pergaminowy rękopis z krótkim tekstem w języku staroczeskim. W informacji muzealnej o zabytku podawano do niedawna następujący opis (zgodny ze starszą literaturą, dziś już skorygowany): „Rękopis rozpoczynający się od słów «Ach tot sem smutny» z XV w., pergamin. Tekst zapisany jest w formie pieśni, w której zakonnik Czech z pochodzenia, zatrudniony przy pracach murarskich w dominikańskim kościele św. Jakuba w Sandomierzu, uskarża się na swój los na obczyźnie. Rękopis odnalazł w 1907 r. ks. Józef Rokoszny, ówczesny rektor kościoła św. Jakuba, który prowadził restaurację zniszczonego po pożarze kościoła”.

Rękopis o sygnaturze MDS-590 składa się z jednej karty pergaminowej, o wym. 9,0 x 14,5 cm., nieregularnego kształtu, na *recto* z tekstem liczącym 13 wersów, zaś *verso* jest niezapisana, a w jej dolnym prawym rogu znajduje się sygnatura wpisana XX-wieczną ręką: „MDS-590”. Karta, choć nosi ślady składania na czworo oraz wtórnego zmięcia jest w dobrym stanie. Sam tekst był pisany jedną ręką, w jednej kolumnie ciemnobrązowym inkaustem. Na dolnym marginesie pośrodku znajduje się charakterystyczny dla pergaminów naturalny ubytek powstały w trakcie wyprawiania skóry na pergamin, na lewym marginesie nadpisane słowo: „krżwiy”; tym samym inkaustem wpisano tekst ostatniego wersetu.

Edycję pieśni, według własnego odczytu rękopisu sandomierskiego, umieszczam w Aneksie oraz zestawiam z dotychczasową edycją i staroniemieckim archetypem. Przywracam tym samym pamięć o unikatowym zabytku staroczeskiej liryki średniowiecznej, wprowadzając do dyskusji naukowej gatunek źródła literackiego z epoki, który w polskich zasobach rękopiśmiennych stanowi wielką rzadkość¹.

¹ Zob. L. Lepszy, *Lud wesolków w dawnej Polsce*, Kraków 1899; A. Brückner, *Repertuar igrzów średniowiecznych*, [w:] idem, *Trzy rozprawy*, „Pamiętnik Literacki” 1928, r. 25, s. 4–11; J. Wolny, *Materiały do historii waganików w Polsce średniowiecznej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1969, r. 19, s. 73–89; R. Ganszyniec, *Polskie listy miłosne dawnych czasów*, Warszawa 1925; idem, *Echa pieśni goliardowej w Polsce*, „Przegląd Humanistyczny” 1930, t. 5, z. 1–2, s. 57–78, 161–204; *Pieśni waganików*, wyd. R. Ganszyniec, Lwów 1937 (Teksty Filomaty, nr 63), s. 11, 20, 30; W. Wydra, W.R. Rzepka, *Dwa średniowieczne polskie listy miłosne*, „Studia Polonistyczne” 1982, t. 8, s. 5–13; W. Pocięcha, W. Taszycki, A. Turasiewicz, *Listy w języku polskim pisane z czasów Aleksandra Jagiellończyka i Zygmunta Starego (1500–1548)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1976, t. 26, nr 1–2, s. 5–21; L. Pavera, *Mikulas z Kozli a jeho rukopis I Q 466*, [w:] *Kapitoly literárnych dějin Slezska a severní Moravy*, red. J. Svoboda, Ostrava 2000, s. 15–61; M. Eder, W. Twardzik, *Czy staropolska kicz/kić naprawdę była wyrazem nieprzyzwoitym? („Cantilena inhonesta” odczytana na nowo)*, [w:] *Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu*, red. I. Bobrowski, K. Kowalik, Kraków 2006, s. 163–175; H. Kowalewicz, *Średniowieczna poezja polskich żaków*, [w:] idem, *Średniowieczne wiersze polsko-lacińskie oraz Koronka brata Seweryna*, wstęp i wybór W. Wydra, Poznań 2010, s. 85–114; idem, *Średniowieczne zabytki poezji waganckiej: Quo miser exul oras Heu, qui quondam claruit*, [w:] ibidem, s. 115–128; T. Michałowska, *Pieśni, których nie ma*, [w:] eadem, *Szkice mediewistyczne*, Warszawa 2014, s. 181–191.

Wystawiony rękopis jest niezwykle interesujący. Wystawiony przez wiele lat na widok publiczny nie wzbudzał dotychczas większego zainteresowania. Okoliczności odkrycia rękopisu, jeśli przyjmiemy za prawdę powołaną wyżej informację muzealną, są sensacyjne.

Ksiądz Józef Paweł Rokoszny (18 IX 1870–1931), domniemany odkrywca rękopisu, profesor Seminarium Duchownego w Sandomierzu, urodzony w Radomiu, działacz oświatowy i społeczny, kolekcjoner, był synem Pawła, urzędnika Izby Skarbowej w Radomiu i Pauliny z Woronieckich. Sprawował urząd kapelana biskupiego, wikariusza katedry sandomierskiej, rektora poddominikańskiego kościoła Św. Jakuba w Sandomierzu². Odkrycie swoje zreferował na posiedzeniu Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, z czego pozostało krótkie sprawozdanie, opublikowane w 1922 r.³

Odkrytą przez Rokosznego pieśń znał już znakomity czeski badacz Čeněk Zíbrt, który w 1913 roku opublikował krótką notę, transliterację oraz faksimile rękopisu sandomierskiego⁴. Kolejną edycję pieśni opublikował Jan Lehár⁵. Na podstawie wymienionych publikacji tekst przeanalizowali i wydali ostatnio Sylvie Stanovská oraz Manfred Kern, którzy, podobnie jak poprzednicy, nie znali rękopisu z autopsji, lecz oparli się na publikacji Č. Zíbrta i zamieszczonej w niej fotokopii rękopisu oraz na wydaniu J. Lehára z nieznacznymi swoimi zmianami. Sam oryginał rękopisu uznali za zaginiony („Heute verschollen”; „dnes ztracený”)⁶. Reasumując, żaden z wymienionych wydawców pieśni nie znał rękopisu.

² J. Wiśniewski, *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich*, Radom 1926, s. 254–259; St. Konarski, *Rokoszny Józef Paweł*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 31, Wrocław–Łódź 1988–1989, s. 541–543; W. Firliej, *Rokoszny Józef Paweł*, [w:] *Świętokrzyski słownik biograficzny*, red. J. Szczepański, t. 2, Kielce 2009, s. 405–406; Ksiądz Józef Rokoszny, *Diariusz wielkiej wojny 1914–1915 i 1915–1916*, t. 1–2, oprac. W. Caban, M. Przeniosło, Kielce 1998; T. Wojewoda, *Działalność społeczno-kulturalna i oświatowa ks. Józefa Rokosznego (1870–1931)*, Sandomierz 2007.

³ *Posiedzenie z dnia 9 czerwca 1921*, [w:] *Prace Komisji Historii Sztuki PAU*, t. 2, *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Historii Sztuki za czas od 1 stycznia 1914 do 31 grudnia 1921*, Warszawa–Kraków 1922, s. 94–95: „Ks. kan. Józef Rokoszny [...] Wspominał o znalezionej w murze pergaminowej kartce z czeskim tekstem z XV wieku” (s. 95). Por. W. Wójcik, *Ks. Józef Rokoszny (1870–1931)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1965, t. 10, s. 281–293 (tu s. 286, przyp. 11: „W kościele św. Jakuba odkrył ks. R[okoszny] pergamin z czeską pieśnią „Ach tot sem smutny”. Opublikował go C. Zbirten [sic!]”.

⁴ Č. Zíbrt, *Staročeské rýmování, nalezené ve zdi kostela sv. Jakuba v Sandoměři*, „Český lid” 1913, t. 22, s. 235–237.

⁵ *Česká středověká lyrika (Tschechische mittelalterliche Lyrik)*, wyd. J. Lehár, Praha 1990, s. 215.

⁶ S. Stanovská, M. Kern, *Alltschechische Liebeslyrik. Texte, Übersetzungen und Kommentar*, Wien 2010 (Praesens Text Bibliothek, Bd. 7) oraz wydanie czeskie: S. Stanovská, M. Kern, *Staročeské a německé milostné básnictví vrcholného středověku*, Brno 2013 (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 417), s. 23: „S Sandoměř (Polsko), nalezeno v kostele sv. Jakuba I pergamenový list, dnes ztracený, pravděpodobně 2. polovina 14. století, faksimile u Zíbrta (1913), edice u Lehára (1990). Obsahuje píseň I.1” oraz s. 31 (edycja zaktualizowana w porównaniu z wydaniem niemieckim), s. 103–104 (komentarz); ponadto: S. Stanovská, *Zur courtoisen Farbensymbolik in*

kopisu z autopsji. Nie znał go w ten sposób także Č. Zíbrt, który w krótkiej publikacji wspominał, że ks. Rokoszyński zwrócił się listownie do biblioteki ówczesnego Muzea království Českého z prośbą o konsultację. Do listu dołączył zapewne fotokopię rękopisu. Na list zareagował Č. Zíbrt, który będąc pod wrażeniem odkrycia, opublikował krótką notę oraz zamieścił ilustrację na podstawie otrzymanej z Sandomierza fotografii. Klasyk czeskiej historiografii zaznaczył, że przygotował publikację, „aby toto skládání neupadlo v nepaměť nebo nezapadlo někde v místním diecesálním časopise polském”⁷. Niestety obawa Č. Zíbrta potwierdziła się. Przez ponad 100 lat ten interesujący i unikatowy w czeskich i polskich zbiorach rękopiśmiennych, pochodzący z wieków średnich staroczeski zabytek uchodził uwadze polskich badaczy i praktycznie pozostawał poza obiegiem naukowym. Jako eksponat w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Sandomierzu, z komentarzem zgodnym ze starą interpretacją Č. Zíbrta, pozostawał także poza systemem bibliotecznym, i nie był notowany w dostępnych inwentarzach lub katalogach średniowiecznych rękopisów. Nie wymienia go nawet specjalistyczne czeskie repertorium średniowiecznych bohemików w polskich zbiorach Pavla Spunara, podobnie czeska baza danych „Manuscriptorium”⁸. Powodem zapomnienia jest

---

der Literatur des 14.–16. Jahrhunderts im deutsch-tschechischen Kontext, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 1997, r. 2, s. 65–78; eadem, *Drei altschechische Tagelieder im Licht der deutschsprachigen Gattungstradition*, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 2006, r. 11, s. 115–132; eadem, *Zu einem eigenständigen Untertyp der altschechischen Liebesklage vor dem Hintergrund der „klassischen“ Minneklage und der späteren deutschen Liebesklage*, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 2007, r. 12, s. 123–124 (edycja); eadem, *Geistliches Tagelied – Eine Gattung der Spätzeit*, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 2008, r. 13, s. 27–36; eadem, *Zur altschechischen Liebeslyrik des 14. und 15. Jahrhunderts im Verhältnis zum deutschen Minnesang und zur späteren deutschen Liebeslieddichtung*, [w:] *Das mittelalterliche Regensburg im Zentrum Europas (Konferenzsammelband)*, wyd. E. Feistner, Regensburg 2006, s. 211–222; eadem, *Die altschechische Liebeslyrik – zwischen Tradition und Innovation. Versuch einer Typologie vor dem Hintergrund des deutschen Minnesangs und der späteren 347 Liebeslieddichtung*, „Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slawische Studien” 2008, r. 19, nr. 2, s. 87–98; eadem, *Sagt mir Jemand, was Liebe ist? Deutschsprachige und tschechische Liebeslyrik des Mittelalters. Eine Typologie*, Brno 2015, s. 190: „heute verschollen” oraz analiza pieśni, ibidem, s. 190–194.

⁷ Č. Zíbrt, *Staročeské rýmování*, s. 236.

⁸ P. Spunar, *Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, t. 1, Wrocław–Łódź 1985 (Studia Copernicana, t. 25); idem, *Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, t. 2, Warszawa–Praga 1995 (Studia Copernicana, t. 35); idem, *Středověká rukopisná v Sandoměři a Lublinu*, „Listy Filologické” 1973, t. 96, nr 3, s. 170–172; J. Tříška, *Anonymní česká literatura předhusitské reformace*, „Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis” 1972, t. 12, fasc. 1–2, s. 155–207, tu s. 202; J. Vilík, *Staročeská lyrika*, Praha 1940, s. 86–87 [dostęp on-line: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=845&pag>, 27.08.2024].

fakt, że rękopis został wyeksponowany dopiero od lat dziewięćdziesiątych XX w. we wspomnianej gablocie muzealnej. Wcześniej był bowiem przechowywany w magazynie i z czasem całkowicie zapomniany⁹. Rękopisu nie odnotowują także inwentarze rękopisów zbiorów sandomierskich, aczkolwiek nie obejmują one eksponatów Muzeum Diecezjalnego¹⁰. Dopiero całkiem niedawno zabytek został odnotowany w powołanej i nadal rozwijanej internetowej bazie danych „Manuscripta.pl” z krótką notą¹¹. Brak rejestracji w publikowanych inwentarzach rękopisów oraz fakt, że rękopis dostępny stosunkowo od niedawna tylko na miejscu jako eksponat muzealny sprawia, że w Czechach obiekt ten, jak wspominałem wyżej, uchodził do niedawna za zaginiony. Dopiero całkiem niedawno, w 2019 r., jego obecność odnotował czeski badacz husytyzmu Ondřej Vodička, stawiając własną hipotezę o pochodzeniu rękopisu, do czego jeszcze powrócę¹².

Wszystko to implikuje potrzebę ponownego wydobycia z zapomnienia rękopisu z Sandomierza oraz weryfikację niektórych dotychczasowych ustaleń o jego pochodzeniu oraz ponowne dyskusji na temat treści pieśni, edycji zabytku i datacji rękopisu. W tej ostatniej kwestii autor przyjmuje ustalenia badaczy czeskich, którzy za Č. Zíbrtem na podstawie duktury pisma oraz materiału piśmiennego (pergaminy), przyjęli drugą połowę XIV w. jako moment powstania rękopisu. Datacja rękopisu, niełatwa z powodu unikatowości zabytku oraz oderwania od kontekstu archiwalnego, nie jest jednak kwestią zamkniętą, lecz postulatem przeprowadzenia dalszych badań¹³.

⁹ Informacja z dnia 30.08.2019 r. od kustosz Muzeum Diecezjalnego w Sandomierzu dr Urszuli Stępień, która odnalazła rękopis w zbiorach magazynowych i zdecydowała o przeniesieniu do ekspozycji muzealnej.

¹⁰ *Pergaminy. Archiwum Kapituły Katedralnej Sandomierskiej. Katalog*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2002; *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010; W. Wójcik, *Rękopisy Biblioteki kapitulnej w Sandomierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1978, t. 36, s. 79–103; idem, *Włączenie zbiorów poklasztornych do Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1960, t. 1, z. 2, s. 50–65; idem, *Cenniejsze rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1962, t. 4, s. 259–330; *Inwentarz rękopisów Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu* (elektroniczny, dostępny na miejscu). Obydwa zbiory scalone są przechowywane w powołanej w 2007 roku Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu. Zob. też T. Moskal, *Książka w kulturze sandomierskiego środowiska kolegiackiego do 1818 roku*, Lublin 2013, s. 19–31.

¹¹ MSPL 1175 – zob. <https://manuscripta.pl/manuscripts/49875/> [dostęp: 28.12.2023].

¹² O. Vodička, *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*, Praha 2019 (Edice Středověk, 5), s. 133, 226.

¹³ Autor we współpracy z Mariuszem Leńczukiem planuje przygotować odrębną pracę z próbą dokładniejszego datowania zabytku w oparciu o analizę paleograficzną. W tym miejscu pragnę podziękować za konsultację w tej mierze wielu osobom, przede wszystkim M. Leńczukowi oraz Michałowi Dragounowi.

Ks. J. Rokoszný był nie tylko rektorem kościoła św. Jakuba, lecz także inicjatorem restauracji kościoła poddominikańskiego, dokonanej w latach 1905–1909 pod kierownictwem architekta Jarosława Wojciechowskiego, i wówczas zapewne rękopis znalazł się w jego rękach¹⁴. Nie znamy jednak szczegółowej relacji ks. J. Rokosznego o okolicznościach tego osobliwego odkrycia. Ks. J. Rokoszný opublikował na ten temat artykuł oraz wydał okolicznościową broszurę z przeznaczeniem na restaurację kościoła św. Jakuba w 1907 r. z tekstami wielu wybitnych polskich pisarzy, do której napisał przedmowę¹⁵. Jeśli rękopis został odnaleziony w kościele dominikanów sandomierskich, to możemy przyjąć, że pochodził z tamtejszej biblioteki lub stanowił własność jednego z braci. Interpretacja ks. J. Rokosznego, o której wspominał Č. Zibrť, że był to list czeskiego budowniczego kościoła św. Jakuba, którą przywołano we wspomnianym opisie muzealnym, choć dziś już skorygowany, jest obecnie zgodnie kwestionowana przez czeskich badaczy, począwszy od Jana Vilíkowský'ego¹⁶. Bardziej prawdopodobne jest, że rękopis był związany z klasztorem dominikanów. Trudno znaleźć jednak jego ślad w zachowanym „Inwentarzu kościoła św. Jakuba” z 1800 r. lub „Spisie ksiąg biblioteki klasztornej” z 1860 roku¹⁷. Rękopis, z powodu swojego charakteru – ulotnej karty pergaminowej niewielkich rozmiarów, zapisanej jednostronnie – mógł nie wchodzić do zbiorów bibliotecznych klasztoru, lecz należał do prywatnych zasobów jednego z braci, który w jakiś okolicznościach ukrył go w murze klasztornym. Ukrycie w murze może potwierdzać aktualny

¹⁴ W. Wójcik, *Ks. Józef Rokoszný (1870–1931)*, „Archiwa, Muzea i Biblioteki Kościelne” 1965, t. 10, s. 281–293 (tu s. 286); W. Firlej, *Rokoszný Józef Paweł*, s. 405; St. Makarewicz, *Poddominikański kościół i klasztor św. Jakuba Apostoła w Sandomierzu*, Sandomierz 1979, s. 32–35; L. Polanowski, *Książd Józef Rokoszný jako konserwator zabytków*, [w:] *Ks. Józef Rokoszný (1870–1931). Materiały z sesji Sandomierz, 19 października 2001*, red. K. Burka, Sandomierz 2003, s. 105–111; T. Wojewoda, *Działalność społeczno-kulturalna i oświatowa*, s. 216–246; A. Kadłuczka, K. Stala, *Kościół św. Jakuba i najstarsze założenie klasztorne – synteza przekształceń zespołu*, [w:] *Dominikański klasztor św. Jakuba w Sandomierzu. Archeologia i architektura, historia i współczesność*, red. A. Gołębniak i M. Lisak, Kraków–Warszawa 2019, s. 157.

¹⁵ Ks. J.P. Rokoszný, *O restauracji kościoła św. Jakuba w Sandomierzu*, „Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce”, t. 2, z. 2, 1922, s. XCIV–XCV; idem, *Przedmowa*, [w:] *Na ruiny! Na rzecz restauracji pamiątkowej świątyni w Sandomierzu*, Warszawa 1907, s. 3–7.

¹⁶ J. Vilíkowský, *Staročeská lyrika*, s. 183.

¹⁷ *Index librorum Bibliothecae Sandomiriensis Ordinis Fratrum Praedicatorum die 20 Octobris 1860 Anno*, rkps Sandomierz Biblioteka Diecezjalna, sygn. G 1224. Korzystam z przygotowywanej do druku przez dr Dominikę Burdzy edycji wymienionego Katalogu, której za udostępnienie serdecznie w tym miejscu dziękuję. Por.: F. Kiryk, *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej*, s. 287, sygn. 744; *Rękopisy w zbiorach kościelnych*, oprac. T. Makowski, przy współpracy P. Sapały, Warszawa 2014 (*Zbiory Rękopisów w Polsce*, t. 2), s. 313; D. Burdzy, *Biblioteka dominikańskiego klasztoru św. Jakuba Apostoła w Sandomierzu w świetle katalogu z 1860 r.*, [w:] *Arma nostrae militiae. Kultura książki i pisma Zakonu Kaznodziejskiego na ziemiach polskich*, red. I. Pietrzakiewicz, M. Miławicki, Poznań 2019, s. 117–127, gdzie analiza zawartości biblioteki na podstawie wspomnianego katalogu.

stan zachowania z wyraźnymi śladami zmięcia. Ostatecznie nigdy nie będziemy mieć pewności na temat dziwnych losów tego zabytku. Analogicznie, w przypadku miejsca i okoliczności odnalezienia, badacz skazany jest na relację ks. J. Rokosznego. Zadania nie ułatwia także niewielki stan badań nad dziejami klasztoru oraz jego biblioteki¹⁸.

Klasztor dominikanów sandomierskich powstał w 1226 roku i przechodził zmienne koleje losu. W 1260 r. padł ofiarą najazdu tatarskiego. Klasztor został zdevastowany, a 49 braci wraz z przeorem Sadokiem poniosło śmierć męczeńską¹⁹. Należy sądzić, że zbiór najstarszy biblioteki dominikańskiej został utracony po tym najeździe tatarskim. Nie możemy wykluczyć, że rękopis, który mógł należeć do księgozbioru biblioteki klasztornej (lub był w rękach jednego z braci w celi), został ukryty w jakimś związku z rozpoczętą w drugiej połowie XIV w. rozbudową klasztoru, kiedy dobudowano krużganki, a jeszcze wcześniej, na przełomie XIII/XIV w., do nawy północnej dobudowano od zachodu gotycką dzwonicę²⁰.

Interesujące nasz szczególnie losy dawnej biblioteki dominikańskiej wraz z zależnym od klasztoru macierzystego św. Jakuba, powstałym ok. 1334 r., konwentem św. Marii Magdaleny czekają na swoje opracowanie²¹. Jerzy Kaliszuk

¹⁸ O fundacji klasztoru: D.A. Dekański, *Początki zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej*, Gdańsk 1999, s. 103–106; J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku*, Lublin 1956, s. 292n; K. Kaczmarek, *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 67); M. Burdzy, *Majątek dominikańskich klasztorów św. Jakuba i św. Marii Magdaleny w Sandomierzu do końca XVI wieku*, [w:] *Inter oeconomiam coelestem et terrenam. Mendykanci a zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Długokęcki, T. Gałuszka, R. Kubicki, A. Zajchowska, Kraków 2011, s. 333–360; eadem, *Sandomierskie konwenty dominikańskie i ich bractwa różańcowe (XVII – XVIII w.)*, „Almanach Historyczny” 2006, t. 8, s. 45–71; eadem, *Bractwa religijne Sandomierza w okresie przedrozbiorowym (XIV–XVIII w.)*, „Nasza Przeszłość” 2004, t. 101, s. 33–77; eadem, *Sandomierscy dominikanie w średniowieczu*, [w:] *Dominikański klasztor św. Jakuba w Sandomierzu*, s. 59–74, gdzie stan badań; eadem, *Biblioteka dominikańskiego klasztoru*, s. 117–118.

¹⁹ T. Giergiel, *Wątki tatarskie w legendach sandomierskich – geneza i funkcjonowanie*, [w:] *Legendy świętokrzyskie*, red. K. Bracha, Kielce 1999, s. 299–321; K. Stopka, *Męczennicy sandomierscy. Legenda i rzeczywistość*, „Nasza Przeszłość” 1993, t. 80, s. 51–99.

²⁰ Z. Gołubiewowa, *Kościół dominikański p.w. św. Jakuba w Sandomierzu w XIII stuleciu i jego dekoracja architektoniczna*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, s. 10–196; M. Florek, *Kościół św. Jakuba i dawny klasztor dominikanów w Sandomierzu. Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1994, t. 42, nr 1, s. 3–25; J. Pietrusiński, *Sztuka średniowieczna w Sandomierzu XII–XV wieku*, [w:] *Dzieje Sandomierza. Średniowiecze*, t. 1, red. St. Trawkowski, Warszawa 1993, s. 140–144; D. Doroz–Turek, *Dzwonnica – akcent architektoniczny kościoła św. Jakuba Apostoła ojców dominikanów w Sandomierzu*, [w:] *Dominikański klasztor św. Jakuba*, s. 173–196; eadem, *Badania architektoniczne dzwonnicy kościoła pw. św. Jakuba Apostoła w Sandomierzu*, „Architectus” 2018, nr 4(56), s. 13–30.

²¹ D. Burdzy, *Sandomierscy dominikanie*, s. 66–71; eadem, *Biblioteka dominikańskiego klasztoru*, s. 116.

wskazał niedawno na przełomowy moment w historii biblioteki dominikańskiej w Sandomierzu, a mianowicie rozproszenie księgozbioru, kiedy w klasztorze w 1819 roku pojawił Samuel Bogumił Linde, który zanotował, że zbiór nie był liczny i że zabrał stamtąd 208 woluminów druków w języku włoskim, francuskim i niemieckim. Domyślamy się, że wraz z tą partią książek S.B. Linde zabrał także jakąś część rękopisów średniowiecznych. Po kasacie klasztoru ukazem carskim z 9 XI 1864 r. pozostały zbiór 880 tomów przekazano Seminarium Duchownemu w Sandomierzu²². Nie bez znaczenia w tym kontekście pozostaje także fakt posiadania przez dominikanów sandomierskich szkoły partykularnej, potwierdzonej w 1450 roku, choć nie jest wykluczone jej istnienie znacznie wcześniej²³. Sandomierz posiadał ponadto trzy szkoły przy kościołach świeckich: kolegiacką, powstałą w 1436 r. szkołę parafialną przy kościele św. Piotra oraz przy kościele św. Pawła, ponadto z Sandomierzem związane było wybitne i szerokie grono pedagogów ze środowiska krakowskiego Uniwersytetu²⁴.

Pierwotna informacja Muzeum Diecezjalnego w Sandomierzu o eksponowanym rękopisie wymaga oczywiście korekty. Zabytek czeski z incipitem „Ach, tot sem smutny y praczny...”, to liczący trzy zwrotki utwór poetycki, należący do gatunku średniowiecznej liryki. Kwestia przynależności do liryki dworskiej z kręgu minnesängerów lub poezji żakowskiej, czyli pytanie czy „sandomierską pieśń” należy umieścić w kręgu poezji świeckiej czy religijnej, jest sprawą toczącej się od dawna dyskusji naukowej²⁵. Jan Lehár skłaniał się do poglądu o wpływie obu

²² J. Kaliszuk, *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 1: *Dzieje i charakterystyka*, Wrocław 2016, s. 389, który wiąże z tą wywiezioną partią m.in. rękopis dawnej Biblioteki Cesarsko-Publicznej w Petersburgu Lat. Q.v.I.157 z tekstem: „Regulae officii monastici conventus sandomiriensis”, który znalazł się w zbiorach Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim, a następnie został wraz innymi polskimi zbiorami wywieziony do Petersburga. Rewindykowany do Polski do BN w Warszawie po 1921 r. uległ zagładzie w 1944 r.; L. Piotrowicz, *Biblioteka w Seminarium Sandomierskim*, „Przegląd Katolicki” 1881, t. 29, s. 475–476; 1883, t. 31, s. 508–511. Inny rękopis sandomierski z kolekcją kazań z XV w. posiada dziś Biblioteka oo. dominikanów w Krakowie, sygn. XV 32, por.: R. Laskowski, J. Reczek, *Głosy polskie rękopisu Sermones de tempore et de sanctis nr XV 32 Biblioteki oo. dominikanów w Krakowie z drugiej połowy XV wieku*, Wrocław–Kraków 1968. Por.: T. Moskal, *Zbiory bibliotek kościelnych diecezji sandomierskiej przejęte przez Samuela Bogumiła Lindego w 1819 roku*, [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 4, red. J. Walkusz, Lublin 2005, s. 219–236.

²³ R. Świętochowski, *Szkolnictwo teologiczne dominikanów*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 2., red. M. Rechowicz, Lublin 1975, s. 248–249 wymienia *Syllabus* męczenników sandomierskich z 1259/60 r., w którym wspomiano imiona 15 kleryków.

²⁴ F. Kiryk, *Szkolnictwo sandomierskie w XV w.*, [w:] *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 6, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 197–205.

²⁵ J. Vilikovsky, *Staročeská lyrika*, s. 183; J. Lehár, *Česká středověká lyrika*, s. 94; V. Černý, *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staročeské literatury*, Praha 1948, s. 52. Dyskusję omawia: Z. Skočdopolová Zálabská, *K otázkám staročeské milostné lyriky* (Magisterská diplomová

gatunków, uznając pieśń za specyficzną²⁶. Przedmiotem dyskusji są także pytania o przejątki tekstowe, zwykle ściśle powiązane z problemem gatunkowym. Jako archetyp dla wersji staroczeskiej wskazuje się staroniemiecką pieśń „Ich hân si vür alliu wîp” przypisywaną Heinrichowi von Morungen (1155/60 – 1222), nie do końca zidentyfikowanemu niemieckiemu minnesängerowi z Turyngii, który był związany początkowo z dworem Staufów, o ile przyjmujemy, że sugerująca to jedna paralela, wskazana przez Vlastimila Broma, jest decydująca²⁷. Protektorem Heinricha von Morungen był Hermann von Thuringen, zięć Dietricha von Meissen, pochodzący z Morungen pod Sangerhausen (obecnie w Saksonii-Anhalt). Gdy Morungen przeszła w ręce Fryderyka Barbarossy w 1157 roku, Heinrich był najprawdopodobniej czynny jako *minnesänger* na jego dworze, skąd Fryderyk Barbarossa, ze względu na koligacje małżonki Beatrix, często wyprawiał się do Prowansji, rodzinnych stron małżonki, i skąd na jego dwór mogła łatwo docierać prowansalska liryka miłosna. Heinrich von Morungen zmarł w 1222 r. w klasztorze dominikańskim św. Tomasza w Lipsku. Jego pieśni oraz miniatura postaci z kartuszami herbowymi zostały zawarte w słynnym zbiorze z rękopisu „Codex Manesse” z XIV w.²⁸

Pieśń „Ach, tot sem smutny y praczny” (Ach, tot’ sem smutný i pracný) jest miłosną, pełną liryzmu skargą kochanka, który – jak ujęli to S. Stanovská i M. Kern, badacze średniowiecznej czesko-niemieckiej liryki miłosnej – „relacjonuje swoją sytuację cierpienia w formie pytania retorycznego zainicjowanego przez wtrącenie „Ach”. Jego stan emocjonalny podkreślają trzy przymiotniki: „smut-

---

práce, Brno 2010: <<https://theses.cz/id/ny5uel/>>); V. Kinter, *Teoretická reflexe staročeské milostné lyriky. Václav Černý a ti druzí. Theoretical reflection of the Old Czech amorous poetry. Václav Černý and the Others* (Bakalářská práce. Univerzita Karlova Filozofická fakulta Ústav české literatury a komparatistiky, Praha 2018: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/100494>).

²⁶ J. Lehár, *Česká středověká lyrika*, s. 94.

²⁷ V. Brom, *Heinrich von Morungen und alttschechische Liebeslyrikversuch einer kontrastiven Analyse des motivischen Repertoire*, „Sbornik Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 2001, r. 6, s. 102; Heinrich von Morungen, *Lieder. Mittelhochdeutsch und neuhochdeutsch. Text, Übersetzung, Kommentar von Helmut Tervooren*, Stuttgart 1975, s. 60–62 (X, 3,6, ...vrömdesîn... – 4,8: Ich hân si vür alliu wîp), s. 60–61; ibidem, s. 208–212 (biografia); H. Tervooren, *Heinrich von Morungen*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, hrsg. von K. Ruh et al., t. 3, Berlin–New York 1981, kol. 804–815; P. Kesting, *Heinrich von Morungen*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 8, Berlin 1969, s. 416; *Ergänzungsbibliographie zu Heinrich von Morungen*, dostęp: <https://www.medievum.de/ergaenzungsbibliographie-zu-heinrich-von-morungen> [10.10.2023]. Zob. niżej Aneks z reedycją *Pieśni Morungena* na podstawie edycji H. Tervoorena.

²⁸ Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse), rkps Heidelberg Universitätsbibliothek, sygn. Pal. germ. 848, k. 76v–82v: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0148/image> [20.08.2024]; *Codex Manesse – Die Große Heidelberger Liederhandschrift – Texte, Bilder, Sachen – Katalog. Katalog zur Ausstellung 1988 in der Universitätsbibliothek Heidelberg*, hrsg. von E. Mittler, W. Werner, Heidelberg 1988.

ny, praczny, nwzaczny”, czyli: „smutny”, „zmęczony”, „cierpiący” i „niezauważany w obcym środowisku” („w czyżem kragy”)²⁹. Baza danych *Vokabulář webový* podaje więcej wariantów, ale wszystkie one mieszczą się w ramach znaczeń pejoratywnych, które rozwijają spektrum znaczeniowe otwierającego i wprowadzającego nastrój lamentu słowa – „smutny”. Słowo to, jak podaje wspomniana baza danych, odpowiada znaczeniu: „kvíl'úci, adj. z kvíliti, kvílíci. – Jakožto quiluczy a smutny lugens” i oznacza: „lamentować”, „zawodzić”, „jęczeć”, „opłakiwać”, pol. „kwilić” (płakać cicho, żałośnie, rzewnie)³⁰. Te trzy słowa incipitu pieśni wprowadzają w nastrój, którego tekst pieśni jest nośnikiem i mogą być postrzegane z perspektywy *emotion words*, wnosząc także walor mnemotechniczny³¹. S. Stanovská i M. Kern, autorzy najnowszej analizy tekstu, dokonali jej z perspektywy literaturoznawczej, gatunkowej; pomijają jednak tło moralizatorskie i ideowe. Nie odpowiadają także na pytanie o „metrykę” (pochodzenie) rękopisu. W dalszej części wywodu próbują ująć narrację pieśni w tej poszerzonej perspektywie moralizatorskiej.

Kluczem do sytuacji emocjonalnej nadawcy, a w interesującym kontekście wskazówką do proveniencji zabytku, jest zwrot „w czyżem kragy”, czyli obcym wśród obcych. W podobny tonie można odczytać także kolejny zwrot „Dalekot sem w neznamosty”. S. Stanovská i M. Kern proponują w tym miejscu czytanie zarówno dosłowne, jak i metaforyczne, czyli wyznanie kogoś, kto jest samotny, wyobcowany z powodu oddalenia od swej ukochanej lub jest w niełasce jako obcy, obcokrajowiec. Kochanek wzdycha, łka z tęsknoty „tuchu lkagy” z powodu oddalenia i wyobcowania, ale także z powodu wrogów tej miłości, wrogięgo nastawienia otoczenia do jego stanu emocjonalnego. Jeśli tęsknotę możemy powiązać z jedną z wyodrębnionych w dotychczasowych studiach trzech wartości miłości dworskiej, określanej jako „subtelna gra niezaspokojonego pragnienia” (*mezura, joven, joi* – umiarkowanie, młodość, radość lub jak tłumaczą inni – *joven, mezura* oraz *pretz* i *valor*), czyli z ostatnią z wymienionych wartości, kojarzoną z ekstazą, uniesieniem, któremu towarzyszyło spotęgowane pragnienie spełnienia, pożądania z powodu niespełnionego uwodzenia, to w przypadku

²⁹ S. Stanovská, M. Kern, *Staročeské a německé milostné básnictví*, s. 103; S. Stanovská, *Sagt mir Jemand*, s. 190.

³⁰ „pracný” – jako: strádající, trpící nepřiznivým údelem, postižený, nemocný, postižený nemocí, pracný, vyžadující námahu (úsilí), namáhavý, těžký; „nevzácný” – jako: nepřijemný, nelibý, nemilý, nevzácný, nepřijímaný s úctou, nevážený, opomíjený, nemilý, nevědný, nevzácný, nevážený, opomíjený; nepřijemný, nemilý, nežádoucí oraz smutný. Zob. *Vokabular webovy [online]*. <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [20.8.2024]; F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 3, Kraków 1966–1969, s. 490–492.

³¹ Por. S. Haman, *Towards Understanding Emotion's Effects on Memory*, „Emotion Review” 2009, t. 1, nr 2, s. 114–115; J.H. Arnold, *Inside and Outside the Medieval Laity: Some Reflections on the History of Emotions*, [w:] *European Religious Cultures: Essays Offered to Christopher Brooke on the Occasion of his Eightieth Birthday*, ed. M. Rubin, London 2020, s. 105–27.

pieśni z Sandomierza, stan ten jest wzmocniony oddaleniem i wyobcowaniem³². Gdziekolwiek się obróci („Kudystż sye koly I obraczy ° tut sem w pracy”) spotyka wrogów (lub tych, którzy nie rozumiejąc jego stanu emocjonalnego, są obojętni) „aż sye bogym”. Żywi jednak nadzieję, że Bóg przyjmie błaganie proszącego, obdarzonego cnotą stałości i cierpliwości, wynagrodzi i zlituje się nad jego cierpieniem³³: „Wielu obmawia mnie do woli, ale nadal nie straciłem odwagi, nie rozpaczam i mam nadzieję w sercu”. („Mnochyt I mluvy jaxtot raczy ° bez rozpaczy ° syrdcze kogym”) oraz: „Nawet gdybym był jeszcze dalej od niej, nadal myślałbym o niej nieustannie” („Bych byl dale nezlyt mnocho ° wždy dle tocho ° chczy I pom<n>yety”). Swoją stałość i cierpliwość przedstawia jako cnotę, a następnie przeciwstawia je przywarom w świetle powtarzanego w moralizatorstwie epoki schematu dwóch dróg, drogi grzechów i drogi cnót, mając nadzieję, że cechy te zwyciężą nad przywarami. W dydaktyce moralizatorskiej podkreślano wzajemne znoszenie się cnót i wad oraz możliwość konwersji w obu kierunkach. Katecheza średniowieczna korzystała w tej mierze z antycznych modeli opisujących walkę między cnotami a wadami, a także terapii wad za pomocą cnót zgodnej z zasadą medyczną, *contraria contrariis sanantur*, przeniesionej na grunt chrześcijański w pismach Ewagriusza z Pontu, Izydora z Sewilli i następców³⁴.

³² P. Bec, *Chants d'amour des femmes-troubadours*, Paris 1995, s. 42; E. Köhler, *Observations historiques et sociologiques sur la poésie des troubadours*, „Cahiers de civilisation médiévale” 1964, t. 7, s. 27–51; idem, *Sens et fonction du terme «jeunesse» dans la poésie des troubadours*, [w:] *Mélanges offerts à René Crozet à l'occasion de son 70e anniversaire par ses amis, ses collègues, ses élèves et les membres du CESCO*, t. 1, red. P. Gallais, Y.-J. Biou, Poitiers 1966, s. 569–583; G.M. Cropp, *Le vocabulaire courtois des troubadours de l'époque classique*, Genève 1975 (Publications Romanes et Françaises, 135), s. 413n. Por. także: E. Porębowicz, *Teoria średniowieczna „miłości dwornej”*, „Pamiętnik Literacki” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 505–541; H. Sawicka, *Legenda i prawda o trybunach miłosnych w średniowieczu. Aktualny stan badań*, „Acta Mediaevalia” 1978, t. 3, s. 157–166; J. Scattergood, *The Unequal Scales of Love: Love and Social Class in Andreas Capellanus's De Amore and Some Later Texts*, [w:] *Writings on Love in the English Middle Ages*, red. H. Cooney, New York 2006, s. 63–80; S. Stanovská, *Slast a strast lásky – spojité nádoby. Malá sonda do české a německé renesanční písněvé tvorby středu Evropy kolem roku 1460*, [w:] *Cesta k rozmanitosti aneb Kavárenský povaleč digitálním historikem středověkú. Sborník příspěvků životním jubileu Ph Dr. Zdeňka Uhlíře*, red. R. Modrákova, T. Klimek, Praha 2016, s. 195–202 – o zmianie postawy do miłości, która w końcu średniowiecza i renesansu stała się osiągalna a nie nieszczęśliwa.

³³ S. Stanovská, *Sagt mir Jemand*, s. 191.

³⁴ *Nauka Dwunastu Apostołów*, tłum. A. Lisiecki, Poznań 1924 (Pisma Ojców Apostolskich), s. 22–30. Por.: J.B. Schneyer, *Die Unterweisung der Gemeinde über die Predigt bei scholastischen Predigern*, München–Wien 1968 (Veröffentlichungen des Grabmann–Institut zur Erforschung der mittelalterlichen Theologie und Philosophie, Neue Folge 4), s. 98–101; H. Martin, *Le métier de prédicateur à la fin du Moyen Âge. 1350–1520*, Paris 1988, s. 282; A. Vauchez, *Les laics au Moyen Age. Pratiques et expériences religieuses*, Paris 1987, s. 127; M.W. Bloomfield, B.-G. Guyot, D. R. Howard, T. B. Kabealo, *Incipits of Latin Works on the Virtutes an Vices, 1100–150 A.D. Including a Section of Incipits of Work on the Pater Noster*, Cambridge 1979; R. Newhauser, I. P. Bejczy,

Przedstawiciele tych ostatnich główny bohater pieśni określa epitetem „wyes kto krzyvy”, co oznacza kłamców, oszczerców (stcz.: *vinný*, *nespravedlivý*, *nepravý*; niem. *schuldig*, *unrichtig*, *ungerecht*, *falsch*; w stniem. od *klaf*, *-ffes*: *knall*, *krach*; *geschwätz bez. verleumdendes*), czyli tych, którzy są wrogami jego miłości, przeciwstawiając siebie jako osobę stałego usposobienia, szczerą, prawdomówną³⁵. Pejoratywne znaczenie tego słowa wpisuje się w znaczenie „krzywy”, „skręcony”, kojarzone z ruchem wirowym, wprowadzającym w obłąd, przeciwieństwem ruchu, rzecz można, liniowego, uporządkowanego (opozycja: krzywy-prosty, lewy-prawy), waloryzowanego pozytywnie, do czego jeszcze wrócimy. Synonimiczne pojęcie *kribъ, (*lěvъ; łac. *laevus*) oznacza „skręcony”, „krzywy”, „kulawy”, „niesprawiedliwy”, „zły”³⁶. Słowo „krzywy” zostało w ten sposób użyte w kontekście moralnym i przeciwstawione wspomnianej wyżej cnocie stałości, cierpliwości (łac. *patientia*, *constantia*, *perseverantia*) jako remedium. *Patientia* i pokrewne cechy służyły w moralistyce do wyjaśniania jednej z czterech cnót kardynalnych – *fortitudo*. Już u Alkuina czytamy: „Fortitudo est magna animi patientia et longanimitas, et perseverantia in bonis operibus, et victoria contra omnium vitiorum genera”³⁷. System cnót moralnych, a szczególnie cnót kardynalnych, jak to sformułował István P. Bejczy, pełnił w nauczaniu moralnym „a prominent position in the battle against sin”, a przeciwstawianie ich grzechom stanowiło *locus theologicus* w średniowiecznej moralistyce³⁸. „Krzywy” – przeciwnik miłości jest ukazany w pieśni jako grzesznik, przeciwstawiony cnotliwemu, cierpliwemu nadawcy pieśni. Te cnoty czynią go dzielnym, niepozabawionym nadziei. Dzięki nim liczy na Boże wsparcie, gdyż cnoty wygrywają z grzechami. Dlatego końcowe strofy pieśni, to błaganie o Boże wsparcie: „albowiem jestem niewinny, i cierpię” („Slzyel sye I [[tocho]] hospodynv ° Pro nevyv ° gmyech

A Supplement to Morton W. Bloomfield et al. Incipitis of Latin Works on the Virtues and Vices 1100–1500 A.D., Turnhout 2008 (Instrumenta Patristica et Mediaevalia, 50); R. Newhauser, *A Catalogue of Latin Texts with Material on the Vices and Virtues in Manuscripts in Hungary*, Wiesbaden 1996 (Gratia: Bamberger Schriften zur Renaissanceforschung, t. 29); idem, *The Treatise on Vices and Virtues in Latin and the Vernacular*, Turnhout 1993 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, t. 68), s. 21–54; A. Diem, *Virtues and Vices in Early Texts on Pastoral Care*, „Franciscan Studies” 2004, t. 62, s. 193–222; R. Newhauser, *Venez les bénis ... venez les maudits. Permanence des listes de vices et de leurs vertus contraires dans la morale occidentale (Moyen Âge – première modernité)*, [w:] *La pensée sérielle. Du Moyen Âge aux Lumières*, ed. A.-M. De Gendt, A.C. Montoya, Leiden–Boston 2019, s. 257–278.

³⁵ Hasło: *křivý* zob. <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [20.08.2024]; M. Lexers, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, wyd. 37, Stuttgart 1986, s. 108.

³⁶ U. Dukova, *Mitologiczna opozycja prawy i lewy w bułgarskich dialektach*, „Etnolingwistyka” 1992, t. 5, s. 45; A. Kowalik, *Kosmologia dawnych Słowian*, Kraków 2004, s. 114.

³⁷ Alcuinus, *De vitiis et virtutibus*, [w:] *Patrologia Latina*, t. 101, ed. J.-P. Migne, Paris 1863, kol. 637. Por. I.P. Bejczy, *The Cardinal Virtues in the Middle Ages: A Study in Moral Thought from the Fourth to the Fourteenth Century*, Leiden–Boston 2011, s. 35, 291–298.

³⁸ I.P. Bejczy, *The cardinal virtues*, s. 227.

wyzyety l y tyrpyety *Versus* Wsак zet 3lym 3lost nespomoz ° vycet l boch moz ° czuyzym daty Synu bozy [[vyes kto {krzyvy} i]] l mylostyvy ° wyes kto krzyvy ° [hc3? yc3? r<a>c3?—] to znaty”).

Konkluzja nie może być jednoznaczna. Warto jednak wskazać na kilka dominujących cech. Pieśń oddaje w sposób liryczny miłosny stan emocjonalny, co nie podlega wątpliwości. Pewne jest również, że ów stan jest spotęgowany sytuacją oddalenia, wyobcowania, w czym można także rozumieć obcość geograficzną, środowiskową, inność otoczenia. S. Stanovská zwraca uwagę na motyw oszczerców (niem. *Klaffer*), wrogów miłości, co uznaje za marker nowego typu narracji w pieśni. Wskazuje w tym miejscu na jedną z pieśni Friedricha von Hausen (zm. 6 maja 1190 r.), *minnesängera* szkoły reńskiej na dworze Staufów, pierwszego z pieśniarzy niemieckich, który pozostawał pod wyraźnym wpływem poezji prowansalskiej. W jego pieśni „Dô ich von der guoten schiet” pojawia się motyw odosobnienia na skutek pożegnania z ukochaną oraz cierpień i smutku (utruty radości) z powodu kłówań fałszywych ludzi (*valschen diet*) oraz życzeń, aby na tych wygnanych z piekła (*die helle brach*), zesłać niedolę (*ungemach*)³⁹.

Nie zmienia to jednak faktu, że czeska pieśń została znaleziona w obcym kraju, i że ten fakt nabrał nowego kontekstu. Rodzi to pytania o metrykę rękopisu, o drogę dotarcia do małopolskiego miasta. Poza najbardziej prawdopodobnym założeniem, że autorem był istotnie Czech na obczyźnie, nie sposób jej skontekstyzować. Cała reszta pozostaje w sferze pytań. Czeski autor, czyli kto: brat dominikanin, czy świecki sługa, nieznanego gościa klasztoru sandomierskiego czy stali bywalcy? W jaki sposób czeski poemat miłosny pojawił się w Polsce i w jaki sposób dotarł do Sandomierza?

Na postawione pytanie próbował odpowiedzieć już ks. J. Rokoszyński, o czym nie omieszkał wspomnieć Ć. Zibrta. Polski ksiądz sugerował, że stało się to w czasach panowania królowej Jadwigi Andegaweńskiej, o której wiemy, że miała dobre kontakty z Czechami. Z Czech sprowadzała m.in. do Polski czeskich budowniczych, reprezentantów cechów mularskich, którzy z racji cenionych umiejętności byli grupą zawodową wędrującą⁴⁰. Jeden z nich, skonfundowany złym traktowaniem, miał napisać ów żalony „list”. Hipoteza J. Rokoszyńskiego była tym bardziej prawdopodobna, że jak pamiętamy, list został znaleziony w murze romańskiego kościoła św. Jakuba w trakcie remontu⁴¹. Sam sposób umieszczenia tekstu w murze

³⁹ Friedrich von Hausen, *Lied VII*, [w:] idem, *Lieder. Mittelhochdeutsch/Neuhochdeutsch. Text, Übersetzung und Kommentar*, ed. G. Schweikle, Stuttgart 1984, s. 11–20; 86. Por.: S. Stanovská, M. Kern, *Staročeské a německé milostné básnictví*, s. 104–105 oraz w tłum. na j. polski A. Lama, *Minnesang. Niemiecka średniowieczna pieśń miłosna*, Warszawa 1997, s. 30, 138–139 (zarys biografii Friedricha von Hausen); S. Stanovská, *Sagt mir Jemand*, s. 192, 194, 197.

⁴⁰ Zob. szerzej: M. Duda, S. Jóźwiak, M. Wiewióra, *Zagraniczne podróże budowniczych (architektów, kamieniarzy, murarzy) i rzeźbiarzy w łacińskiej Europie od X do pierwszej połowy XIV wieku w świetle źródeł pisanych*, Toruń 2020 – w pracy nie uwzględniono informacji o budowniczych z Czech.

⁴¹ Ć. Zibrta, *Staročeské rýmování*, s. 235.

kościelnym, jeśli był intencjonalny i nie jest przekłamaniami jedyne go świadka – ks. J. Rokosznego, wymaga osobnego komentarza, choć pozostanie w sferze domysłów. Znamy bowiem zwyczaje umieszczania drobnych tekstów na ścianach, ale dotyczą one pisanych amuletów w celu ochrony domostw i gospodarstw⁴². Czy w naszym przypadku autorowi pieśni mogły przyświecać podobne intencje? Czy tekst wetknięty w mur świątyni pełnił rolę apotropaicznego pisanego amuletu, zwanego w źródłach łacińskich *character* lub *brevia* (pol. nawiąz) w celu oddalenia wrogów miłości?⁴³ Ślady załamania na pergaminie świadczą o uprzednim złożeniu w czworo. Pytanie, po co złożono niewielkich rozmiarów rękopis, czy dla łatwiejszego umieszczenia w murze? A może, dzięki złożeniu w czworo i noszeniu pergaminu przy sobie w prywatnej sakwie wraz z innymi przedmiotami, autor chciał pozostawić ślad pamięci własnej trwogi i niespełnionych uczuć, który to pergamin następnie ukrył w murze w obawie przed cenzurą klasztorną? Dominikanie, zgodnie z regułą, nie mogli niczego posiadać na własność, w tym także ksiąg. Drobne pisma, podobne do naszej staroczeskiej pieśni, być może, były wyjątkiem, ale zapewne pod warunkiem, że ich treści były zgodne z programem nauczania, który skoncentrowany był, stosownie do poziomu edukacji (nowicjuszy, młodych profesów, konwentualnej szkoły teologii, szkoły partykularnej), przede wszystkim na logice, filozofii, teologii, z adekwatnym kanonem lektur. Należała do niego także nauka muzyki i śpiewu, jakkolwiek ograniczona do celów liturgicznych. Zakonnikom zabraniano studiowania dzieł autorów spoza kanonu lektur zakonnych, a władze prowincji szybko reagowały na przykłady gromadzenia lektur „obcych”⁴⁴. Pieśni w językach narodowych, frywolne i świeckie, śpiewane przez aktorów na ulicach, placach miejskich, w prywatnych dworach lub najczęściej w tawernach, były bowiem obiektem krytyki kościelnej, a w środowisku klasztornym musiały być szczególnie napiętnowane⁴⁵. Przypadki obecności ich w takich środowiskach zdarzały się prawdopodobnie także w konwencie sandomierskim, skoro w 1505 r. notujemy przypadek sandomierskiego

⁴² D.C. Skemer, *Arms against Demons and Death. Text and Image in a Catalan Amulet of the Mid-Fifteenth Century*, „Magic, Ritual, and Witchcraft” 2018, t. 13, nr 3, s. 313.

⁴³ N.M. Häring, *Character, Signum, Signaculum*, „Scholastik” 1955, r. 30, z. 4, s. 481–512; 1956, r. 31, z. 1, s. 41–70; 182–212; idem, *St. Augustine’s Use of the Word Character*, „Mediaeval Studies” 1952, r. 14, s. 79–97; C. Lecouteux, *Charmes, conjurations et bénédictions. Lexique et formules*, Paris 1996; E. Bozóky, *Charmes et prières apotropaiques*, Turnhout 2003 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, t. 86); eadem, *Medieval Narrative Charms*, [w:] *The Power of Words. Studies on Charms and Charming in Europe*, red. J. Kapala, É. Pócs, W. Ryan, Budapest –New York 2013, s. 101–116.

⁴⁴ Por. K. Kaczmarek, *Konwent dominikanów wrocławskich w późnym średniowieczu*, Poznań –Wrocław 2008, s. 142, 148, 173–175; M. Zdanek, *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*, Warszawa 2005, s. 75–81, 147–162.

⁴⁵ J. Wolny, *Materiały do historii waganów*, s. 73n.; T. Michałowska, *Pieśni, których nie ma*, s. 186–188.

brata, który włóczył się bezprawnie (*vagabundus*) poza klasztorem, a zebraną jałmużnę przeniewierzał z ladacznicami, za co spędził dwa miesiące w karczerze⁴⁶. Problemem samowolnego opuszczania klasztoru zajmowały się kapituły polskiej prowincji w Sandomierzu i w Płocku już wcześniej, w 1425 i 1429 r.⁴⁷ Te pytania sugerują tylko możliwe rozwiązania zagadki, ale muszą pozostać bez jednoznacznej odpowiedzi.

Pieśń jest zapewne kopią z wcześniejszego tekstu, który kopista miał w ręku, o czym mogą świadczyć korekty tą samą ręką, przekreślone i nadpisane. Ponieważ jest to tekst rymowany, nie można wykluczyć, że poprawki są wynikiem notowania lub cytowania z pamięci. W każdym razie zabytek sandomierski jest unikatowym świadectwem znajomości liryki miłosnej na ziemiach polskich, aczkolwiek nie znamy zasięgu tej recepcji.

Pewne jest, że czeska liryka miłosna jest bogatsza w porównaniu z krajami ościennymi, szczególnie słowiańskimi, ukształtowana pod wpływem wzorów niemieckich, nie pozostawała bez wpływu na nieliczne zabytki liryczne z terenów polskich⁴⁸. Jeszcze w XIV w., na dworze praskim działał Heinrich von Mügeln, wpływowy poeta i ostatni przedstawiciel czesko-niemieckiej twórczości literackiej średniowiecza, zaliczany do elitarnej grupy dwunastu starych mistrzów, autor m.in. siedmiu pieśni miłosnych⁴⁹. Jako przykład takiej recepcji na ziemiach polskich podaje się pieśń (list rymowany) „Dawnom zwiedził cudze strony...”, odnaniezoną w rękopisie z trzeciej ćwierci XV w., powstałym najprawdopodobniej w Krakowie, później przechowywanym w Bibliotece we Włocławku, a zawierającym kopie listów i akt, wzory stylu kancelaryjnego i epistolograficznego, m.in. także inny podobny zabytek „Pokłonienie, mój nade wszystkie namilejszy...”, jedyny znany nam list polski miłosny, którego nadawcą była kobieta⁵⁰.

⁴⁶ K. Kaczmarek, *Konwent dominikanów wrocławskich*, s. 170.

⁴⁷ K. Kaczmarek, *Mobilność dominikanów ze śląskiej kontraty polskiej prowincji Zakonu Kaznodziejskiego w XV wieku*, [w:] *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 150.

⁴⁸ Por.: J. Kowalewicz, *Średniowieczna poezja polskich zakonów*, s. 85–114; idem, *Średniowieczne zabytki poezji waganckiej*, [w:] idem, *Średniowieczne wiersze polsko-lacińskie oraz Koronka brata Seweryna*, wstęp i wybór W. Wydra, Poznań 2010, s. 115–128.

⁴⁹ W. Bauman, *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen. Deutsch-tschechische Literatur vom 10. bis zum 15. Jahrhundert*, München 1978 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, 37), s. 195; K. Stackmann, *Heinrich von Mügeln*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, t. 3, Berlin–New York 1981, kol. 815–827.

⁵⁰ Kraków Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności, rkps 7534, k. Iv (fragment wewn. strony oryginalnej oprawy). W rękopisie na k. 54r znajduje się jeszcze inny polski list miłosny, którego nadawcą była kobieta: „Pokłonienie, moj nade wszystkie namilejszy...”. Opis rękopisu: E. Knapiek, *Rękopisy średniowieczne w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2012, r. 57, s. 38–39; *Katalog rękopisów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, sygnatury 7281–7780*, opr. E. Danowska, J. Dziewulski, E. Knapiek, B. Korniak, B. Sieraczyńska, Kraków 2012, s. 243–271. Por. R. Ganszyniec, *Polskie listy miłosne*,

Interesujące, że polska pieśń „Dawnom zwiedził cudze strony...”, zawiera dwa motywy niemal tożsame z czeską wersją z rękopisu sandomierskiego. Z tych powodów już pierwszy wydawca zabytku Ryszard Ganszyniec sugerował jej czeski archetyp⁵¹. Sam początek tej pieśni nawiązuje do oddalenia na obczyźnie w bezowocnym poszukiwaniu lubej panny w Czechach, we Włoszech i na Morawach, aż wreszcie szczęście dopisało autorowi we własnym domu („Nalazłem ją k swej lubości, Chce rad służyć Jej Miłości”). Nie jest to jednak miłość pozbawiona przeszkód, gdyż i tu pojawili się wrogowie miłości, oszczercy, którzy kryją się pod słowem „soki”. W tekście pieśni pojawia usilna prośba kochanka „Sokom nie wierz nowego smyslenia. Ten, kto mię prze<d> tobą wini, Memu sercu ciężkość czyni”. Pieśń nie jest kompletna, brakuje końca; w ostatniej zachowanej i nagle urwanej strofie powtarza się czytelny także w rękopisie sandomierskim żal i tęsknota: „Trwam w żalości bez przestania, Kako mi w żalość<ci>...”⁵². Słowo „sok” jest przejęciem czeskim, które odpowiada prowansalskiemu „lauzengierowi”, w znaczeniu „plotkarz” i „oszczerca”, który szkodzi kochankom, aby doprowadzić do ich rozstania⁵³. Słowo to pierwotnie oznaczało pochlebców dworskich, ale w liryce dworskiej, począwszy od XII w., uległo przesunięciu i poszerzeniu w znaczeniu „oszczerca”, którym określano osoby o nieustalanej tożsamości⁵⁴. Pochodzenie tego słowa wywodzi się ze starsłowiańskiej terminologii prawnej w znaczeniu „poszukujący, ścigający podejrzanego o przestępstwo”⁵⁵. Pojęcie to i postać odpowiada dokładnie głównym antybohaterom pieśni sandomierskiej, czyli „kłamcom, oszczercom” (*krzyvy*) oraz fałszywym ludziom (*valschen diet*) u Friedricha von Hausen. J. Lehar wskazał już dawno na podobną postać z liryki czeskiej, która jeszcze dobitniej uosabia oszczercę, czyli „klevetnik”, który pojawia się w pieśni „Milý jasný dni”⁵⁶.

s. 197–200, 195–196; W. Iwańczak, *Kultura dworska w Polsce i w Czechach. Próba porównania*, [w:] *Czechy i Polska. Na szlakach ich kulturalnego rozwoju*, red. J. Wyrozumski, Kraków 1998 (Nauka, nr 8), s. 64–65; K. Grodziska, *Zespół rękopisów średniowiecznych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, [w:] *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*, red. K. Ożóg, S. Szczur, Kraków 2000, s. 396; najnowsza edycja: W. Wydra, W.R. Rzepka, *Chrestomatia staropolska*, Wrocław–Łódź 1984, s. 222–223, 294–295; idem, *Dwa średniowieczne polskie listy miłosne (edycja tekstów)*, s. 8–13.

⁵¹ R. Ganszyniec, *Listy miłosne*, s. 195–200, 215–216 (edycja).

⁵² *Dawnom zwiedził cudze strony* – wyd. W. Wydra, W.R. Rzepka, *Dwa średniowieczne polskie listy miłosne*, s. 9–11.

⁵³ W. Iwańczak, *Kultura dworska w Polsce*, s. 65; M. Karpluk, *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków 2001, s. 210–211.

⁵⁴ G.M. Cropp, *Le Vocabulaire courtois des troubadours de l'époque classique*, t. 1, Genève 1975 (Publications Romanes et Françaises, 135), s. 237–245; D. Monson, *Les lauzengiers*, „Medioevo Romanzo” 1994, t. 19, s. 219–235; C. Duhamel-Amado, G. Brunel-Lobrichon, *Życie codzienne w czasach trubadurów*, Poznań 2000, s. 187.

⁵⁵ M. Karpluk, *Słownik staropolskiej terminologii*, s. 211; *Słownik staropolski*, t. 8, Wrocław–Łódź 1981, s. 332.

⁵⁶ J. Lehar, *Česká středověká lyrika*, s. 233–234; W. Iwańczak, *Kultura dworska w Polsce*, s. 65.

Czeska pieśń z Sandomierza jest przepojona chrześcijańskim błaganiem pełnym nadziei o spełnienie, a autor był osobą dobrze przygotowaną religijnie, z wiedzą o cnotach i grzechach oraz o podstawowym schemacie moralizatorskim. Tekst pieśni zdradza wiedzę o gradacji grzechów, a motywem wiodącym mogła być znajomość stosunkowo nowej jednostki katechetycznej – grzechów języka. Schemat grzechów języka wykrystalizował się na przełomie XII i XIII w. (ściślej jak dowodzi Richard Newhauser, w okresie między latami osiemdziesiątymi XII w. a ostatnią ćwiercią XIII w.). Nowa kategoria grzechów mogła być odpowiedzią na nowe wyzwania pastoralne i rozwój nowych, polaterańskich (1215 r.) narzędzi nauczania kaznodziejstwa i spowiedzi opartych na oralnej dydaktyce religijnej (kaznodziejstwie i spowiedzi), na żywym słowie, szczególnie w środowisku zakonów mendykanckich (kaznodziejskich). W zakonach kaznodziejskich narodziła się świadomość zagrożeń i niebezpieczeństw, na jakie narażony jest język mówiony, narzędzie o tej samej randze ważności, jak inne, bardziej konwencjonalne kategorie etyki, a w rezultacie potrzeba otoczenia języka mówionego specjalną kuratelą i ochroną⁵⁷. Do tej kategorii grzechów rozwiniętych w system, który miał uzupełniać, precyzować i konkretyzować schemat siedmiu grzechów głównych, w pismach Alana ab Insulis (de Lille), Wilhelma Peralda lub Jana Gersona zaliczano wiele przypadków⁵⁸. Wilhelm Perald na długiej liście wyodrębnił 24, a kanclerz paryski w *Summa theologica* podał aż 31 przypadków vitium linguae (wraz z *temerarium iudicium*)⁵⁹.

Pieśń sandomierska wyszła zatem spod pióra osoby, uprzednio przygotowanej również katechetycznie, pastoralnie, moralizatorsko. Rękopis w wersji sandomierskiej zdradza pewne cechy kopii starszego oryginału, o czym wzmianko-

⁵⁷ R. Newhauser, *The Treatise on Vices and Virtues*, s. 197.

⁵⁸ Alanus ab Insulis, *De virtutibus et de vitiis et de donis Spiritus Sancti*, ed. O. Lottin, *Psychologie et Morale aux XIIe et XIIIe siècles. Problèmes d'histoire littéraire de 1160 à 1300*, t. 6, Gembloux 1960, s. 45–90; Wilhelm Peraldus, *Summa virtutum ac vitiorum*, tomus II, tractatus IX: De peccato linguae, Moguntiae 1618, Sumptibus A. Boëtzeri, k. 288a–346b.

⁵⁹ Wilhelm Peraldus, *Summa virtutum ac vitiorum*, tomus II, tractatus IX, c. I–XXIV, k. 292a–323b: „blasphemia, murmur, defensio proprium peccatorum, periurium, mendacium, detractio, adulatio, maledictio, convicium, contentio, derisio, pravium consilium, seminatio discordiae, bilinguositas, amantium rumor, iactantium, revelatio secretorum, indiscreta comminatio, indiscreta promissio, verbum otiosum, multiloquium, turpiloquium, scurilitas, indiscreta taciturnitas”; Jean Gerson, *Summa theologica et canonica*, Lib. III, Venetiis 1587, Apud Dominicum Nicolinum, k. 94v: „verbositas, iactantia, contentio, defensio peccati, temerarium iudicium, detractio, rumor, adulatio, convicium, discordia, improprium, blasphemia, derisio, indiscreta comminatio, falsa accusatio, murmur, diffamatio, vituperium, seurrilitas, bilinguositas, indiscreta promissio, secreti revelatio, maledictio, mendacium, periurium, crebraiuratio, ociosum verbum, multiloquium, turpiloquium, pravum consilium oraz indiscreta taciturnitas”. Por. C. Casagrande, S. Vecchio, *I peccati della lingua. Disciplina ed etica della parola nella cultura medievale*, Roma 1987 (Bibliotheca Biographica Sezione Storico-Antropologica), s. 1–11; R. Newhauser, *The Treatise on Vices and Virtues*, s. 195–197 oraz ostatnio R. Gerardi, *I peccati di lingua di Guglielmo Peraldo*, Roma 2017 (Vivae Voces, 44).

wałem wyżej, co może sugerować, że pieśń krążyła w jakimś obiegu wcześniej w środowisku polskim lub polsko-czeskim, zanim dotarła do Sandomierza. Droga recepcji mogła być sieć kontaktów dominikańskich lub wymiana w środowisku studentów wracających z czeskiej Pragi oraz czeskich profesorów przybyłych do Polski. W czasach królowej Jadwigi przybyło do Krakowa wielu Czechów, m.in. w 1395 r. (lub 1397 r.) Jan Štěkna (Szczekna), a nieco wcześniej w 1394 r. Hieronim z Pragi (Jan Sylwan), dwaj wybitni kaznodzieje prasy⁶⁰. Podobne drobne teksty literackie mogli przywieźć do Polski inni polscy lub śląscy absolwenci lub studenci Uniwersytetu Praskiego⁶¹. Wspomniany wyżej O. Vodička próbował ostatnio związać pochodzenie pieśni z czeskimi duchownymi, uciekinierami do Polski w trakcie wojen husyckich. Sformułował to bez większego przekonania, pisząc: „býva někdy spojována”, co jak się wydaje, sformułował na podstawie informacji z komentarza do rękopisu w Muzeum Diecezjalnym oraz w oparciu o treść pierwszej zwrotki pieśni⁶². O. Vodička nie znał prac S. Stanovskiej i M. Kerna, a jedynie starszą edycję J. Lehára⁶³. W świetle dotychczasowego stanu badań, pobyt w Sandomierzu czeskich uciekinierów, którzy jak wiemy, przywozili ze sobą księgi oraz redagowali pisma antyhusyckie (np. rymowane paszkwile, parodie antyhusyckie itp.), może być tylko daleko idącym domysłem bez

⁶⁰ K. Bracha, „Semen est verbum Dei”. *Postylla Carcer animae przypisywana Janowi Szczeknie*, [w:] *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. R. Laskowski, R. Mazurkiewicz, Kraków 2007, s. 61–71; J. Kaliszuk, *Kolekcje kaznodziejskie Jana Hieronima Sylwana z Pragi w przedwojennych zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie*, [w:] *Česko-polské kazatelské vztahy ve středověku*, red. K. Bracha, M. Nodl, Praha 2016 (*Colloquia Mediaevalia Pragensia*, t. 16), s. 99–118; F. Tadra, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, s. 131–150.

⁶¹ Fr. Šmahel, *Pražské universitní studentstvo v předrevolučním období 1399–1419. Statistiko-sociologická studie*, Praha 1967 (*Rozprawy Československé Akademie Věd. Řada společenských Věd*, Jg. 77, Hf. 3), s. 17–18; J. Krzyżaniakowa, *Profesorowie krakowscy na uniwersytecie w Pradze – ich mistrzowie i koledzy*, [w:] *Cracovia. Polonia. Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w 65 rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 505–527; H. Václavů, *Počít graduovaných a negraduovaných studentů na pražské artistické fakultě v letech 1367–1398 a jejich rozdělení podle původu do univerzitních národů*, „Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis” 1977, t. 17, fasc. 1, s. 7–32; P. Kras, *Polscy duchowni w husyckich Czechach*, [w:] *Polacy w Czechach – Czesi w Polsce. X–XVIII wiek*, red. H. Gmiterek, W. Iwańczak, Lublin 2004, s. 173–192; J. Smołucha, *Polacy w Czechach na przełomie czasów podiebradzkich i jagiellońskich*, [w:] *ibidem*, s. 163–172; W. Wostry, *Die Schlesier an der Universität Prag vor 1409*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1932, t. 66, s. 1–33; Fr. Machilek, *Die Schlesier an der Universität Prag vor 1409. Ein Forschungsbericht*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1974, t. 32, s. 81–102; R.T. Tomczak, *Kontakty edukacyjne Polaków z Uniwersytetem Praskim w okresie średniowiecza. Studium prozopograficzne*, Poznań 2020, s. 35–36, 59–60, 88–90, 113–117.

⁶² O. Vodička, *Exil českého a moravského duchovenstva*, s. 133, przyp. 552.

⁶³ *Ibidem*, s. 133, przyp. 552, przyznaje sam, że J. Lehar nie wiązał pochodzenia pieśni ze środowiskiem uciekinierów.

potwierdzenia źródłowego⁶⁴. Dominikanie, jak podkreślał Jaroslav Kadlec, byli u husytów szczególnie „velmi špatně zapsáni”, ale o ich wygnańczych losach zagranicą „není přímých zpráv”⁶⁵. Wydaje się również, że moment powstania pieśni, jeśli przyjmiemy koniec XIV w., jak datują badacze czescy, nie pokrywa się z wybuchem wojen husyckich, nawet jeśli przyjmiemy, o czym słusznie przypomina także O. Vodička, że początki wychodźstwa można przesunąć do 1409 r. jako efekt dekretu kutnohorskiego⁶⁶. Wojny husyckie, których skutkiem była fala emigracji, w tym także do Polski, czeskich katolickich duchownych, wybuchły jednak znacznie później i trwały między 1419/1420 i 1436 rokiem⁶⁷.

Sama pieśń, która należy do europejskiej literatury dworskiej o uniwersalnym przekazie, nie wydaje się mieć nic wspólnego z konkretnym wydarzeniem lub traumatycznym losem pewnej grupy ludzi. Relacje pełne trwogi i ostrzeżeń przed chłodniejszym w Polsce klimatem i chorobami z gorączką, jakie dochodzą z listów czeskich egzulantów, o czym wspomina O. Vodička, nie zaskakują swoją wymową, ale należą do innej sfery odczuć⁶⁸.

Choć ślad dominikański wydaje się najbliższy, stan badań nad składem personalnym klasztoru sandomierskiego nie ułatwia zadania⁶⁹. Na temat kontaktów klasztoru sandomierskich dominikanów ze środowiskiem czeskim lub konkretnie z czeskimi dominikanami niewiele wiemy. Dotyczy to także ewentualnych spotkań z czeskimi dominikańskimi egzulantami⁷⁰. Sandomierscy dominikanie utrzy-

⁶⁴ O. Vodička, *Exil českého a moravského duchovenstva*, s. 108–122. Por. J. Bidlo, *Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mnich Jeronym Pražský*, „Časopis Muzea království České” 1895, t. 69, s. 118–128, 232–265, 424–452; A. Barciak, *Przybysze z Czech i Moraw w otoczeniu książąt górnośląskich w średniowieczu*, [w:] *Polacy w Czechach – Czesi w Polsce*, s. 31–39; J. Kadlec, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990; idem, *Czeska katolicka emigracja okresu husytyzmu na ziemiach polskich i na Śląsku*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1976, t. 19, s. 27–36; P. Soukup, *Die Rolle der Prager Universitätsemigration in der antihussitischen Polemik 1409–1436*, Praha 2009 (*Acta Universitatis Carolinae–Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 49/2); J. Pánek, *Emigracja religijna z Czech w XVI–XVIII wieku: indywidualne decyzje – masowe przemieszczenia*, [w:] *Elity i masy w społeczeństwach Czech i Polski w średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych*, red. A. Januszek-Sieradzka, H. Gmiterek, W. Iwańczak, P. Kras, Lublin 2015, s. 341–363; S. Bylina, *Rewolucja husycka*, t. 3. *Kontrrewolucja i opór pokonanych*, Warszawa 2016, s. 89–111.

⁶⁵ J. Kadlec, *Czeska katolicka emigracja*, s. 59–60.

⁶⁶ O. Vodička, *Exil českého a moravského duchovenstva*, s. 9.

⁶⁷ Problematyka ta ma obszerną literaturę, zob. Fr. Šmahel, *Husitská revoluce. 3. Kronika válečných let*, Praha 1993; idem, *Basilejská kompaktáta*, Praha 2011; S. Bylina, *Rewolucja husycka*, t. 2: *Czas chwały i czas zmierzchu*, Warszawa 2015, s. 13–107; idem, *Rewolucja husycka*, t. 3: *Kontrrewolucja i opór pokonanych*, Warszawa 2016, s. 37–88.

⁶⁸ O. Vodička, *Exil českého a moravského duchovenstva*, s. 131.

⁶⁹ D. Burdzy, *Szesnastowieczny Sandomierz. Kościół i miasto*, Kielce 2012, s. 240–242, gdzie o składzie personalnym w XVI w.

⁷⁰ O. Vodička, *Exil českého a moravského duchovenstva*, s. 167–168 wymienia listę czeskich klasztorów dominikańskich, z których pochodzili wygnańcy, ale z braku bliższych świadectw trudno wskazać na związki z Sandomierzem; ibidem, s. 181–203.

mywali związki ze śląskimi dominikanami, którzy z kolei pozostawali w ścisłych kontaktach z czeskiimi. Przykładowo Marcin z Sandomierza, jeden z pierwszych polskich dominikanów, był prowincjałem w latach 1244–1247 i przeorem raciborskim ok. 1260 r., a Jan z Sandomierza, lektorem i prowincjałem raciborskim w latach 1267–1269⁷¹. Wzajemne relacje dominikanów ułatwiał zapewne fakt przynależności w pierwszej fazie rozwoju zgromadzenia w tej części Europy, a więc do końca XIII w., do wspólnej prowincji polsko-czeskiej⁷². Pierwszym lektorem konwentu św. Trójcy w Krakowie był Henryk Morawianin, Tymo Polak po 1237 r. był lektorem w Pradze, a w innych konwentach czeskich przebywali Mikołaj Polak i Paweł Polak. Kontakty z czeskim kręgiem dominikańskim miał także sam Marcin Polak z Opawy (zm. 1278/9), wybitna postać wśród dominikanów jego czasów, kaznodzieja i kronikarz, który swoje zakonne powołanie rozpoczął w klasztorze dominikańskim św. Klemensa w Pradze, choć jego praktyczne studia dominikańskie są nadal przedmiotem dyskusji⁷³. Dominikański ślad widoczny jest również w biogramie Heinricha von Morungen, który jak wspomniano wcześniej, zakończył życie w 1222 r. w klasztorze dominikanów w Lipsku. O obecności czeskich egzulantów wśród sandomierskich dominikanów nic nie wiemy, choć jest pewne, że zakonnicy emigrowali zwykle do klasztorów tej samej obserwacji, gdzie przebywali m.in. ich czescy współbracia⁷⁴.

Dodajmy, że kościół św. Jakuba w Sandomierzu pełnił w średniowieczu m.in. rolę rodowej nekropolii znacznego rodu Rawiczów Słupeckich, potomków złożonego w tymże kościele Grota Mateusza (zm. 1313 r.), protoplasty tej gałęzi rodu,

⁷¹ *Peregrini de Opole Sermones de tempore et de sanctis*, ed. R. Tatarzyński, Warszawa 1997 (Studia „Przeglądu Tomistycznego”, t. 1), s. X; J. Wolny, *Laciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związek z tzw. „Kazaniami Gnieźnieńskimi”*, [w:] *Średniowiecze. Studia o kulturze*, t. 1, red. J. Lewański, Warszawa 1961, s. 189. Do pierwszego pokolenia dominikanów należał m.in. obok św. Jacka Odrowąża, Henryk Morawianin – zob. J. Woronczak, *Św. Jacek Odrowąż i wprowadzenie Zakonu Kaznodziejskiego do Polski*, Katowice 1947, s. 91 oraz dyskusja i krytyka identyfikacji Marcina Polaka z Marcinem z Sandomierza: K. Grodziska-Ożóg, *Marcin Polak i jego twórczość*, „Nasza Przeszłość” 1982, t. 58, s. 169–201; J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce*, Warszawa 1995 (Studia Copernicana, t. 34), s. 50–53, 110n.; D. Wójcik, *Dominikanin Marcin Polak – autor kolekcji kazań De tempore et de sanctis*, „Przegląd Tomistyczny” 2003, t. 9, s. 255–279; eadem, *Twórczość kaznodziejska dominikanina Marcina Polaka (†1278)*, s. 39–53 (rozprawa doktorska, Kraków 2006): <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=276012> [11.11.2020].

⁷² D.A. Dekański, *Początki zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej (pokolenie św. Jacka w zakonie)*, Gdańsk 1999 oraz podstawowa praca: V. Koudelka, *Zur Geschichte der böhmischen Provinz der Dominikaner im Mittelalter, I: Provinzialprioren, Inquisitoren, Apost. Pönitentiarie*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 1955, t. 25, s. 75–99; idem, *Zur Geschichte der böhmischen Provinz der Dominikaner im Mittelalter, I: Bischöfe und Schriftsteller*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 1957, t. 27, s. 39–119.

⁷³ J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka*, s. 51; D. Wójcik, *Twórczość kaznodziejska dominikanina Marcina Polaka*, s. 45.

⁷⁴ J. Kadlec, *Czeska katolicka emigracja*, s. 32.

podstolego sandomierskiego (1283–1284) i kasztelana połanieckiego (1308). Jego pochówek w świątyni dominikańskiej upamiętnia inskrypcja z XIV w.: „Hic jacet comes Grot Matheus, filius comitis Segnei, castellanus cracoviensis, qui obiit Anno Domini MCCCXIII”⁷⁵. Wśród potomków Grota żonatego z Anną, który pisał się, jak sugeruje J. Wroniszewski, ze Słupczy i Chrobrzan, byli: Goworek (zm. przed 1334 r.), kasztelan radomski, Sięgniew (zm. przed 1337 r.) podstoli sandomierski, Jan, późniejszy biskup krakowski (1326–1347) i Jakub (zm. przed 1373 r.), sędzia sandomierski⁷⁶. Według tradycji wywodzącej się od Jana Długosza, dyskutowanej, ale nie odrzuconej, ród Rawiczów miał się wywodzić od Wrszowców, rodu czeskiego, który po 1108 r. miał schronić się w Polsce oraz na Węgrzech lub pojawił się w Polsce wcześniej na skutek koligacji małżeńskich⁷⁷. Jeśli, w świetle przedstawionej analizy genealogicznej tego rodu, przyjmiemy czeskie pochodzenie Rawiczów za możliwe, pozostaje pytanie, czy czeski zabytek w Sandomierzu jest jakimś śladem związku z podsandomierskimi Rawiczami i czy możliwe, aby w rodzie, od dłuższego czasu zadomowionego na ziemiach polskich, zachowała się pamięć o języku przodków? Wiemy ponadto, na podstawie treści przywileju lokacyjnego Sandomierza, że wójtem miasta został Czech z pochodzenia Witkon (Witek), mieszczanin i żupnik krakowski, który otrzymał prawo lokowania Sandomierza i sprowadzenia doń ludzi różnej narodowości. Ten sam dokument świadczy o żywole niemieckim wśród pierwszych osadników, skoro pojawia się w nim słowo *kutlere* (od niem. *Kutlof*), na określenie zapewne rzeźni⁷⁸. W dokumencie z 1381 r., wystawionym w Sandomierzu, o zamianie dóbr we wsi Gołębice między Wojławem zw. Tyczka z Radoszkowic a mieszczaninem sandomierskim Janem Pkiel, widnieje zaś Ulryk Czech (Ulricus Bohemus) jako sędzia na zamku sandomierskim⁷⁹. Pewne jest, że Sandomierz już w momencie lokacji nie był jednorodny etnicznie, przeciwnie pieśń w języku czeskim mogła znaleźć w nowo-lokowanym mieście na prawie niemieckim swoich odbiorców czeskich. Pozostaje także obieg żakowski. Z XV w. znamy z imienia grupę aż 60 studentów z Sandomierza, którzy studiowali w Krakowie, skąd

⁷⁵ J. Wroniszewski, *Ród Rawiczów w wiekach średnich*, [w:] *Genealogia*, red. J. Hertel, J. Wroniszewski, Toruń 1987, s. 83; idem, *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice*, Toruń 1992 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 1992, r. 85, z. 1), s. 129; T. Wasilewski, *Topograficzne nazwy rodowe w Polsce średniowiecznej i ich znaczenie dla badań nad genezą rodów*, [w:] *Genealogia*, s. 103.

⁷⁶ J. Wroniszewski, *Ród Rawiczów w wiekach średnich*, s. 83–84.

⁷⁷ Ibidem, s. 88–90.

⁷⁸ T. Giergiel, R. Jop, *Dokument lokacyjny Leszka Czarnego dla Sandomierza z 1286 roku*, Sandomierz 2015, s. 13; T. Giergiel, *Z wybranych problemów edytorskich dokumentu lokacyjnego Sandomierza*, [w:] *Sandomierz. Miasto fascynującej przeszłości: w 730. rocznicę lokacji miejskiej*, red. F. Kiryk, R. Chyła, Kraków 2019, s. 220.

⁷⁹ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 3, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876, s. 419, nr 156. Por. F. Tadra, *Kulturni styki Čech s cizinou*, s. 149.

mogli przywieźć rękopis pieśni⁸⁰. Ponadto znamy sporą grupę profesorów „prażan”, absolwentów praskiej Karoliny. Wśród nich znalazł się Bartłomiej z Jasła, który w 1394 r. objął funkcję rektora szkoły przy kolegiacie w Sandomierzu, ale już w 1399 r. pojawił się ponownie w Pradze, jako wykładowca na Wydziale Sztuk⁸¹. Jako wykładowcę tego samego wydziału wymieniono w 1397 r. bliżej nieznanego Marcina z Sandomierza⁸². Absolwentem praskim był Stanisław ze Skarbimierza, który od ok. 1390 r. był plebanem kościoła św. Piotra w Sandomierzu⁸³. Skarbimierzczyk, wrażliwy krytyk wszelkich błędów w wierze, nie omieszkał w jednym z kazań dla kleru, powstałym ok. 1415 r., kilka razy wypomnieć żakom spotkań z kochankami, albowiem wielu z nich to „miłośnicy kobiet podobni do nietoperzy”, których wzrok oświeca, a dzień oślepia („amatores mulierum similes vespertilionibus”)⁸⁴. Wiemy skądinąd, że z grona studentów rekrutowali się także autorzy podobnych pieśni (*rimari*), napiętnowanych przez Kościół jako swawolne (*cantilena inhonesta*). Jedną z takich pieśni znamy w wersji staroczeskiej (lub jak chce Jacek Baluch, spisanej z czeskiego ze słuchu przez Ślązaka) w rękopisie śląskim z ok. 1415/1416 r., pełną aluzji erotycznych, a mianowicie „Chci já na pannu žalovat...”. Jej badania mają swoją odrębną i długą tradycję interpretacyjną, począwszy od Romana Jakobsona, a po ostatnich reinterpretacjach i poprawionej edycji Macieja Edera i Waława Twardzika (zamiana dotychczasowego „sem gy starl kiczy” na „dała stim gy starhaczy”) oraz J. Balucha, zapewne dyskusja się nie skończy⁸⁵. W tradycji moralizatorskiej epoki zarówno autorzy

⁸⁰ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 2, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków 2004, s. 426 (Indeks A); *Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402–1541*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Warszawa 2011, s. 371 (Indeks A). Zob. J. Ryś, *Szkoły kolegiackie w nauczaniu kościelnym w Małopolsce w okresie średniowiecza*, [w:] *Nauczanie w dawnych wiekach. Edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej. Polska na tle Europy*, red. W. Iwańczak, K. Bracha, Kielce 1997, s. 38; K. Boroda, *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu*, Kraków 2010, s. 346–348.

⁸¹ *Rachunki dworu króla Władysława Jagielly i królowej Jadwigi*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896 (Monumenta Medii Aevi Historica, t. 15), s. 563 – zob. St. Wielgus, *Średniowieczna łacińskojęzyczna biblijstka polska*, Lublin 1992, s. 34–35; M. Kowalczyk, *Mowy uniwersyteckie Bartłomieja z Jasła*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1963, r. 15, nr 1/2, s. 23–32; eadem, *Bartłomiej z Jasła*, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej. Seria A” 1965, t. 5, s. 3–23.

⁸² H. Barycz, *Dziejowe związki Polski z Uniwersytetem Karola w Pradze*, „Przegląd Zachodni” 1948, nr 3, s. 260, 264.

⁸³ S. Dobrzański, *Stanisław ze Skarbimierza*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1983, s. 180; R.M. Zawadzki, *Stanisław ze Skarbimierza*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 42, Warszawa–Kraków 2004, s. 77.

⁸⁴ S. Kozłowska-Budkowa, *Stanisława ze Skarbimierza mowa o złych studentach*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1963, r. 15, nr 1-2, s. 13–14, 20.

⁸⁵ R. Jakobson, *Slezsko-polská cantilena inhonesta ze začátku XV. století*, „Národopisný Věstník Československý” 1935, t. 1, s. 56–84; J. Baluch, *Zamazany inkaustem rękopis czyli śląsko-czeska sprošna śpiewka*, Kraków 2013, s. 7; T. Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza*.

– wędrowni klerycy, żacy, aktorzy, pieśniarze (*fahrende Leute*) byli napiętnowani jako grupa zawodów niegodnych. W trójdzielnej kategoryzacji autorstwa Tomasza de Chobham byli to ludowi wędrowni aktorzy i muzykanci, którzy nie posiadali pana i grali w karczmach lub na placach miejskich z repertuarem sprosowanym⁸⁶. Interesujące, że w jednym z rękopisów sandomierskich z pierwszej połowy XV w. (sygn. C 424) z kolekcją *Sermones per totum annum et de sanctis* znajdujemy jedną z kilkunastu znanych w polskich zbiorach rękopiśmiennych kopii *Prohibitiones a Communione paschali*, czyli wykazu osób i profesji odsuniętych od Komunii wielkanocnej, które wpisywano najczęściej na ostatnich kartach kodeksów. Standardowo wśród wymienionych profesji znajdowali się waganci, aktorzy, minnesängerzy. Rękopis sandomierski wymienia „hystriones, fistulatores et cythariste, ludacze (łudarze)”⁸⁷. Nie przesądzając wartości tego świadectwa źródłowego, nie znamy proveniencji tego rękopisu (występują w nim glosy polskie oraz niemieckie), przywołany tekst wpisuje się w zjawisko społeczne, którego zagadkowy piśmienny świadek pozostał w sandomierskich murach.

Odrębnym zagadnieniem jest melodia sandomierskiej pieśni, której nie znamy, podobnie jak w przypadku wspomnianej wcześniej śląskiej *cantilena*, al-

---

Leksykon, Warszawa 2011, s. 145–146; eadem, *Pieśni, których nie ma*, s. 189. Obszerny polski materiał źródłowy zebrali: J. Wolny, *Materiały do historii waganów*, s. 73–89; M. Kowalczyk, *Tańce i zabawy w świetle rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1984/1985, r. 34/35, s. 71–89. Zob. też: K. Härter, *Fahrende Leute*, [w:] *Handwörterbuch des deutschen Rechtsgeschichte*, t. 1, Berlin 2008, kol. 1465–1470 (tamże obszerna literatura); M. Bachfischer, *Musikanten, Gaukler und Vaganten. Spielmannkunst im Mittelalter*, Battenberg–Augsburg 1998; E. Schubert, *Fahrendes Volk im Mittelalter*, Bielefeld 1995; W. Weismann, *Kirche und Schauspiele. Die Schauspiele im Urteil der lateinischen Kirchenväter unter besonderer Berücksichtigung von Augustin*, Würzburg 1972 (Cassiciacum, t. 27), s. 197–203; L.-A. Danenberg, *Spielverbote für Kleriker und Mönche im kanonischen Recht des Mittelalters*, [w:] *Religious ludens. Das Spiel als kulturelles Phänomen in mittelalterlichen Klöstern und Orden*, hrsg. von J. Sonntag, Berlin–Boston 2013 (Arbeiten zur Kirchengeschichte, t. 122), s. 81–95; Z. Chaniecki, *Organizacje zawodowe muzyków na ziemiach polskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 1980 (Muzyka Polska w Dokumentacjach i Interpretacjach. Ludzie, Dzieła, Sprawy). Zob. ostatnio, podsumowanie dyskusji skupionej na polemice ze stanowiskiem M. Edera i W. Twardzika oraz J. Balucha: Ł. Libowski, „*Jak uderzę kijem w krzaki, wypłoszę zajaczka*”. *Lektura uważniejsza Piosnki nieprzystojnej zapisanej przez Mikołaja z Koźła*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 2022, t. 42, nr 2, s. 155–175.

⁸⁶ Thomas de Chobham, *Summa confessorum*, dist. IV, qu. Ila, ed. F. Broomfield, Louvain–Paris 1968 (Analecta Mediaevalia Namurcensia, t. 25), s. 292. Por.: J. Baldwin, *The Image of the Jongleur in Northern France around 1200*, „Speculum” 1997, t. 72, s. 635–663; J. Brandhorst, *Spielleute-Vaganten und Künstler*, [w:] *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Ein Hand- und Studienbuch*, hrsg. von N-U. Hergemöller, wyd. 2, Warendorf 1994, s. 157–180.

⁸⁷ *Wykład Dekalogu* oraz *Prohibitiones*, rękopis Biblioteka Diecezjalna Sandomierz, sygn. C 428, k. 171va–173vb –<http://bc.bdsandomierz.pl/dlibra/publication/802/edition/770/content> [28.09.2024]. Por. J. Wolny, *Materiały do historii waganów*, s. 78.; J. Le Goff, *Kuglarz*, [w:] idem, *Niezwykli bohaterowie i cudowne budowle średniowiecza*, Warszawa 2011, s. 117–127 oraz 28–282, gdzie podstawowa literatura przedmiotu.

bowiem interpretowany przez lata, towarzyszący jej w rękopisie śląskim zapis numeryczny melodii okazał się w świetle interpretacji wspomnianych wcześniej M. Edera i W. Twardzika zapisem kalendarzowym⁸⁸.

Bliższe ustalenia w tej mierze pozostaną jednak w sferze domysłów. Sam fakt obecności liryki czeskiej z kręgu niemieckich minnesängerów w Polsce, nawet tak enigmatycznie potwierdzony źródłowo i być może przypadkowy, jest godny odnotowania jako ciekawy przykład recepcji piśmienniczej, kulturowej i obyczajowej tego gatunku europejskiej literatury na ziemiach polskich.

ANEKS:

1. Edycja pieśni: *Ach, tot sem smutny y praczny*

Rkps Sandomierz Muzeum Diecezjalne. Dom Długosza. Sala wystawiennicza nr II. Szklana gabłota nr 1, sygn. MDS-590, k. 1r.

Zasady edycji.

Edycja w transliteracji według własnego odczytu autora. Ponieważ edycję pieśni S. Stanovska i M. Kern oraz wcześniej Č. Zibrť opublikowali tylko w transkrypcji na podstawie dostępnej fotokopii sprzed ponad 100 lat, w aparacie krytycznym nie uwzględniono odmianek według odczytu wspomnianych autorów. Zaznaczono natomiast fragmenty znacząco odmienne w ich edycjach. Dla porównania publikujemy w całości transkrypcję pieśni według wydania S. Stanovskiej i M. Kerna oraz Heinricha von Morungena *Lied X: Ich hân sî vür alliu wîp* według edycji Helmuta Tervoorena.

Znak °, to zgodnie z grafią rękopisu mały okrąg, najczęściej wypełniony inkaustem, oznaczający koniec kolejnego wersetu. Skróty w rękopisie Ro. – *Repeticio* (zgodnie z manierą średniowiecznej paleografii końcówka -cio, miast -tio) oraz V. – *Versus* jako oznaczenia muzyczne zaznaczono kursywnie. Minuskulne kursywne f zamieniamy na s, zaś z pozostawiamy zgodnie z grafią rękopisu.

Pozostałe znaki:

< > – ujmuje litery bądź wyrazy uzupełnione przez wydawcę

{ } – ujmuje litery bądź wyrazy dopisane przez kopistę w interlinii lub na marginesie

— – ujmuje lukę w zabytku, która powstała na skutek uszkodzenia

[ ] – ujmuje w transliteracji litery, bądź wyrazy wykreślone przez kopistę

| – oznacza koniec wiersza

|| – oznacza koniec strony

Transliteracja:

Ach, tot sem smutny y praczny ° y nwzaczyn y° I w czyżem kragy ° Dalekot sem w neznamosty ° I w nemylosty ° tuchu lkagy *Repeticio* Kudystz sye koly I

⁸⁸ M. Eder, W. Twardzik, *Czy staropolska kicz/kić*, s. 175.

obraczy ° tut sem w pracy ° aź sye bogym Mnochyt | ml<u>vy jaxtot raczy ° bez
rozpaczy ° syrdcze kogym *Versus* | Bych byl dale nezlyt mnocho ° wždy dle to-
cho ° chczy | pom<n>yety ° Wedne wnoczy krzyczym k bochu ° gens | ne mochu
° przyezny gmyety *Repeticio* Snadnot pany sprawy {e}^a | vynu ° w tu^b chodynu
° kdys chtye gyety Slzyel^c sye | [[tocho]]^d hospodynv ° Pro nevynv ° gmyech
wyzety^e | y tyrpyety *Versus* Wsak zet zlym zlost nespomoz ° vycet | boch moz °
czuyzym daty Synu bozy [[vyes kto {krzyvy^f} i]]^g | mylostyvy ° wyes kto krzyvy
° [hc3? yc3? r<a>c3?—]^h to znaty | |

^a sprawy {e} S. Stanovská, M. Kern, *Staročeské a německé milostné básnictví* (dalej cyt.: S. Stanovská, M. Kern) spraví.

^b tu] Č. Zíbrt, *Staročeské* (dalej cyt.: Č. Zíbrt) tu; S. Stanovská, M. Kern to.

^c Slzyel] S. Stanovska, M. Kern Sžěl.

^d tocho] Č. Zíbrt křivdy.

^e wyzety] Č. Zíbrt vziety (?); S. Stanovská, M. Kern vziety.

^f krzywy: nadpisane na marginesie lewym.

^g vyes kto krzyvy i] wykreślone przez kopistę; i] Č. Zíbrt; S. Stanovská, M. Kern *om.*

^h [hc3? yc3? r<a>c3?—] Na skutek zalania inkaustem odczyt tego fragmentu niepewny. Prześwietlenie ultrafioletem nie przyniosło jednoznacznego wyniku. S. Stanovská, M. Kern rač.

Transkrypcja:

(ed. S. Stanovská, M. Kern, *Staročeské a německé milostné básnictví vrcholného středověku*, s. 31).

Ach, toť sem smutný i pracný i nevzácný v cizém kraji! Dalekoť sem v neznámosti, v nemilosti túhú lkaji. Ro. Kudyžť sě koli obráci, tuť sem v práci, aź sě bojím. Mnohyť mluví, jakštoť ráci; bez rozpači srdce kojím. V. Bych byl dále nežlit' mnoho, vždy dle toho chci pomnieti. Ve dne v noci křičím k Bohu, jenž nemohu přezni jmieti. Ro. Snadnoť paní spraví vinu v to hodinu, když chtie jieti. Sžěl sě toho Hospodinu! Pro nevinu jmiech vziety i trpěti. V. Však žet' zlym zlost nespomóż, vieceť Bóh móž cuzím dáti. Synu boží milostivý, vieš, kto křivý, [rač? —] to znáti.

2. Heinrich von Morungen, Lied X: Ich hân sî vür alliu wîp.

(wyd. Heinrich von Morungen, *Lieder. Mittelhochdeutsch und neuhochdeutsch*, wyd. H. Tervooren, s. 60–61 oraz: <http://texte.mediaevum.de/texte/morungen.htm>).

Lied X: Ich hân sî vür alliu wîp

1 Ich hân sî vür alliu wîp
mir ze vrowen und ze liebe erkorn.
minneclîch ist ir der lîp.

seht, durch daz sô hab ich des geschworn,
Daz mir in der welt (*niht*)
niemen (*solde*) lieber sîn.

swenne aber sî mîn ouge an siht,
seht, sô tagt ez in dem herzen mîn.

2 „Owê des scheidens, daz er tet
von mir, dô er mich vil senende lie.
wol aber mich der lieben bet
und des weinens, daz er dô begie,
Dô er mich trûren lâzen bat
und hiez mich in vröiden sîn.
von sînen trehenen wart ich nat
und erkúolte iedoch daz herze mîn”.

3 Der dur sîne unsaelicheit
iemer arges iht von ir gesage,
dem müeze allez wesen leit,
swaz er minne und daz im wol behage.
Ich vluoche in, unde schadet in niht,
dur die ich ir muoz vrömde sîn.
als aber sî mîn ouge an siht,
sô taget ez in dem herzen mîn.

4 „Owê, waz wîzent si einem man,
der nie vrowen leit noch arc gesprach
und in aller êren gan?
durch daz müet mîch sîn ungemach,
Daz si in sô schône grüezent wal
und zuo ime redende gânt
und in doch als einen bal
mit boesen worten umbe slânt”.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Ach, tot sem smutny y praczny*, rkps Sandomierz Muzeum Diecezjalne. Dom Długosza. Sala wystawiennicza nr II. Szklana gablota nr 1, sygn. MDS 590, k. 1r.
- Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse)*, rkps Heidelberg Universitätsbibliothek, sygn. Pal. germ. 848, k. 76v–82v, dostęp: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0148/image> [20.08.2024].
- Regulae officii monastici conventus sandomiriensis*, rkps Petersburg Biblioteka Cesarsko-Publiczna (dawna), sygn. Lat. Q.v.I.157 (zaginiony).
- Dawnom zwiedził cudze strony...*, rkps Kraków Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności, sygn. 7534, k. Iv.
- Poklonienie, moj nade wszytki namilejszy...*, rkps Kraków Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności, sygn. 7534, k. 54r.
- Sermones de tempore et de sanctis*, rkps Kraków Biblioteka oo. dominikanów, sygn. XV 32.
- Wykład Dekalogu; Prohibitiones*, rkps Sandomierz Biblioteka Diecezjalna, sygn. C 428, k. 171va–173vb, dostęp: <http://bc.bdsandomierz.pl/dlibra/publication/802/edition/770/content> [28.09.2024].

Źródła drukowane

- Alanus ab Insulis, *De virtutibus et de vitiis et de donis Spiritus Sancti*, ed. O. Lottin, *Psychologie et Morale aux XIIe et XIIIe siècles. Problèmes d'histoire littéraire de 1160 à 1300*, t. 6, Gembloux 1960, s. 45–90.
- Alcuinus, *De vitiis et virtutibus*, [w:] *Patrologia Latina*, t. 101, ed. J.-P. Migne, Paris 1863, kol. 735-804.
- Codex Manesse – Die Große Heidelberger Liederhandschrift – Texte, Bilder, Sachen – Katalog. Katalog zur Ausstellung 1988 in der Universitätsbibliothek Heidelberg*, hrsg. von E. Mittler, W. Werner, Heidelberg 1988.
- Česká středověká lyrika (Tschechische mittelalterliche Lyrik)*, wyd. J. Lehár, Praha 1990.
- Dawnom zwiedził cudze strony* – wyd. W. Wydra, W.R. Rzepka, *Dwa średniowieczne polskie listy miłosne*, „Studia Polonistyczne” 1982, t. 8, s. 9–11.
- Friedrich von Hausen, *Lied VII*, [w:] idem, *Lieder. Mittelhochdeutsch/Neuhochdeutsch. Text, Übersetzung und Kommentar*, ed. G. Schweikle, Stuttgart 1984, s. 11–20.
- Ganszyniec R., *Polskie listy miłosne dawnych czasów*, Warszawa 1925.
- Giergiel T., Jop R., *Dokument lokacyjny Leszka Czarnego dla Sandomierza z 1286 roku*, Sandomierz 2015.
- Heinrich von Morungen, *Lieder. Mittelhochdeutsch und neuhochdeutsch. Text, Übersetzung, Kommentar* von Helmut Tervooren, Stuttgart 1975.
- Index librorum Bibliothecae Sandomiriensis Ordinis Fratrum Praedicatorum die 20 Octobris 1860 Anno*, rkps Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu, G 1224.
- Soszyński J., *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce*, Warszawa 1995 (Studia Copernicana, t. 34).
- Jakobson R., *Slezsko-polská cantilena inhonesta ze začátku XV. století*, „Národopisný Věstník Československý” 1935, t. 1, s. 56–84.

- Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 3, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876.
- Kowalewicz H., *Średniowieczna poezja polskich żaków*, [w:] idem, *Średniowieczne wiersze polsko-lacińskie oraz Koronka brata Seweryna*, wstęp i wybór W. Wydra, Poznań 2010, s. 85–114.
- Kowalewicz J., *Średniowieczne zabytki poezji waganckiej*, [w:] idem, *Średniowieczne wiersze polsko-lacińskie oraz Koronka brata Seweryna*, wstęp i wybór W. Wydra, Poznań 2010, s. 115–128.
- Książd Józef Rokoszny, *Diariusz wielkiej wojny 1914–1915 i 1915–1916*, t. 1–2. oprac. W. Caban, M. Przeniosło, Kielce 1998.
- Lam A., *Minnesang. Niemiecka średniowieczna pieśń miłosna*, Warszawa 1997.
- Laskowski R., Reczek J., *Glosy polskie rękopisu Sermones de tempore et de sanctis nr XV 32 Biblioteki oo. dominikanów w Krakowie z drugiej połowy XV wieku*, Wrocław–Kraków 1968.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 1–2, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków 2004.
- Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402–1541*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Warszawa 2011.
- Nauka Dwunastu Apostołów*, tłum. A. Lisiecki, Poznań 1924 (Pisma Ojców Apostolskich).
- Peregrini de Opole Sermones de tempore et de sanctis*, ed. R. Tatarzyński, Warszawa 1997 (Studia „Przeglądu Tomistycznego”, t. 1).
- Pieśni waganów*, wyd. R. Ganszyniec, Lwów 1937 (Teksty Filomaty, nr 63).
- Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896 (Monumenta Medii Aevi Historica, t. 15).
- Stanovská S., Kern M., *Alttschechische Liebeslyrik. Texte, Übersetzungen und Kommentar*, Wien 2010 (Praesens Text Bibliothek, Bd. 7).
- Stanovská S., *Sagt mir Jemand, was Liebe ist? Deutschsprachige und tschechische Liebeslyrik des Mittelalters. Eine Typologie*, Brno 2015.
- Thomas de Chobham, *Summa confessorum*, ed. F. Broomfield, Louvain–Paris 1968 (Analecta Mediaevalia Namurcensia, t. 25).
- Vilíkovský J., *Staročeská lyrika*, Praha 1940, s. 86–87, dostęp: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=845&pag>, [27.08.2024].
- Wilhelm Peraldus, *Summa virtutum ac vitiorum*, Sumptibus A. Boëtzeri, Moguntiae 1618.
- Pociecha W., Taszycki W., Turasiewicz A., *Listy w języku polskim pisane z czasów Aleksandra Jagiellończyka i Zygmunta Starego (1500–1548)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1976, t. 26, nr 1–2, s. 5–21.
- Wydra W., Rzepka W.R., *Chrestomatia staropolska*, Wrocław–Łódź 1984.
- Wydra W., Rzepka W.R., *Dwa średniowieczne polskie listy miłosne*, „Studia Polonistyczne” 1982, t. 8, s. 5–13.

Opracowania

- Arnold J.H., *Inside and Outside the Medieval Laity: Some Reflections on the History of Emotions*, [w:] *European Religious Cultures: Essays Offered to Christopher Brooke on the Occasion of his Eightieth Birthday*, ed. M. Rubin, London 2020, s. 105–27.

- Bachfischer M., *Musikanten, Gaukler und Vaganten. Spielmannkunst im Mittelalter*, Battenberg–Augsburg 1998.
- Baldwin J., *The Image of the Jongleur in Northern France around 1200*, „Speculum” 1997, t. 72, s. 635–663.
- Baluch J., *Zamazany inkaustem rękopis czyli śląsko-czeska sprośna śpiewka*, Kraków 2013.
- Barciak A., *Przybysze z Czech i Moraw w otoczeniu książy górnośląskich w średniowieczu*, [w:] *Polacy w Czechach – Czesi w Polsce. X–XVIII wiek*, red. H. Gmiterek, W. Iwańczak, Lublin 2004, s. 31–39.
- Barycz H., *Dziejowe związki Polski z Uniwersytetem Karola w Pradze*, „Przegląd Zachodni” 1948, nr 3, s. 253–269; ibidem 1948, nr 4, s. 337–354 (osobne odbicie: Poznań 1948).
- Bauman W., *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen. Deutsch-tschechische Literatur vom 10. bis zum 15 Jahrhundert*, München 1978 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, 37).
- Bec P., *Chants d’amour des femmes-troubadours*, Paris 1995.
- Bejczy I.P., *The Cardinal Virtues in the Middle Ages: A Study in Moral Thought from the Fourth to the Fourteenth Century*, Leiden–Boston 2011.
- Bidlo J., *Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mnich Jeronym Pražský*, „Časopis Muzea království České” 1895, t. 69, s. 118–128, s. 232–265, s. 424–452.
- Bloomfield M.W., Guyot B.-G., Howard D. R., Kabealo T. B., *Incipits of Latin Works on the Virtutes an Vices, 1100–150 A.D. Including a Section of Incipits of Work on the Pater Noster*, Cambridge 1979.
- Boroda K., *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu*, Kraków 2010.
- Bozóky E., *Charmes et prières apotropaiques*, Turnhout 2003 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, t. 86).
- Bozóky E., *Medieval Narrative Charms*, [w:] *The Power of Words. Studies on Charms and Charming in Europe*, red. J. Kapala, É. Pócs, W. Ryan, Budapest–New York 2013, s. 101–116.
- Bracha K., *„Semen est verbum Dei”. Postylla Carcer animae przypisywana Janowi Szczeknie*, [w:] *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. R. Laskowski, R. Mazurkiewicz, Kraków 2007, s. 61–71.
- Brandhorst J., *Spielleute-Vaganten und Künstler*, [w:] *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Ein Hand- und Studienbuch*, hrsg. von N-U. Hergemöller, wyd. 2, Warendorf 1994, s. 173–197.
- Brom V., *Heinrich von Morungen und altschechische Liebeslyrikversuch einer kontrastiven Analyse des motivischen Repertoire*, „Sbornik Praci Filozoficke Fakulty Brnenske Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 2001, r. 6, s. 93–112.
- Brückner A., *Repertuar igrców średniowiecznych*, [w:] idem, *Trzy rozprawy*, „Pamiętnik Literacki” 1928, r. 25, s. 4–11.
- Burdzy D., *Biblioteka dominikańskiego klasztoru św. Jakuba Apostoła w Sandomierzu w świetle katalogu z 1860 r.*, [w:] *Arma nostrae militiae. Kultura książki i pisma Za-*

- konu Kaznodziejskiego na ziemiach polskich*, red. I. Pietrzekiewicz, M. Miławicki, Poznań 2019, s. 117–127.
- Burdzy D., *Szesnastowieczny Sandomierz. Kościół i miasto*, Kielce 2012.
- Burdzy D., *Bractwa religijne Sandomierza w okresie przedrozbiorowym (XIV–XVIII w.)*, „Nasza Przeszłość” 2004, t. 101, s. 33–77.
- Burdzy D., *Majątek dominikańskich klasztorów św. Jakuba i św. Marii Magdaleny w Sandomierzu do końca XVI wieku*, [w:] *Inter oeconomiam coelestem et terrenam. Mendykanci a zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Długokęcki, T. Gałuszka, R. Kubicki, A. Zajchowska, Kraków 2011, s. 333–360.
- Burdzy M., *Sandomierscy dominikanie w średniowieczu*, [w:] *Dominikański klasztor św. Jakuba w Sandomierzu. Archeologia i architektura, historia i współczesność*, red. A. Gołębniak i M. Lisak, Kraków–Warszawa 2019, s. 59–74.
- Burdzy M., *Sandomierskie konwenty dominikańskie i ich bractwa różańcowe (XVII – XVIII w.)*, „Almanach Historyczny” 2006, t. 8, s. 45–71.
- Bylina S., *Rewolucja husycka*, t. 2: *Czas chwały i czas zmierzchu*, Warszawa 2015.
- Bylina S., *Rewolucja husycka*, t. 3: *Kontrrewolucja i opór pokonanych*, Warszawa 2016.
- Casagrande C., Vecchio S., *I peccati della lingua. Disciplina ed etica della parola nella cultura medievale*, Roma 1987 (Bibliotheca Biographica Sezione Storico-Antropologica).
- Černý V., *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staréčeské literatury*, Praha 1948.
- Chaniecki Z., *Organizacje zawodowe muzyków na ziemiach polskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 1980 (Muzyka Polska w Dokumentacjach i Interpretacjach. Ludzie, Dzieła, Sprawy).
- Cropp G.M., *Le vocabulaire courtois des troubadours de l'époque classique*, Genève 1975 (Publications Romanes et Françaises, 135).
- Danenberg L.-A., *Spielverbote für Kleriker und Mönche im kanonischen Recht des Mittelalters*, [w:] *Religiosus ludens. Das Spiel als kulturelles Phänomen in mittelalterlichen Klöstern und Orden*, hrsg. von J. Sonntag, Berlin–Boston 2013 (Arbeiten zur Kirchengeschichte, t. 122), s. 81–95.
- Dekański D.A., *Początki zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej (pokolenie św. Jacka w zakonie)*, Gdańsk 1999.
- Diem A., *Virtues and Vices in Early Texts on Pastoral Care*, „Franciscan Studies” 2004, t. 62, s. 193–222.
- Dobrzański S., *Stanisław ze Skarbimierza*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1983, s. 180.
- Doroz-Turek D., *Dzwonnica – akcent architektoniczny kościoła św. Jakuba Apostoła ojców dominikanów w Sandomierzu*, [w:] *Dominikański klasztor św. Jakuba w Sandomierzu. Archeologia i architektura, historia i współczesność*, red. A. Gołębniak i M. Lisak, Kraków–Warszawa 2019, s. 173–196.
- Doroz-Turek D., *Badania architektoniczne dzwonnicy kościoła pw. św. Jakuba Apostoła w Sandomierzu*, „Architectus” 2018, nr 4(56), s. 13–30.
- Duda M., Józwiak S., Wiewióra M., *Zagraniczne podróże budowniczych (architektów, kamieniarzy, murarzy) i rzeźbiarzy w łacińskiej Europie od X do pierwszej połowy XIV wieku w świetle źródeł pisanych*, Toruń 2020.

- Duhamel-Amado C., Brunel-Lobrichon G., *Życie codzienne w czasach trubadurów*, Poznań 2000.
- Dukova U., *Mitologiczna opozycja prawy i lewy w bułgarskich dialektach*, „Etnolingwistyka” 1992, t. 5, s. 45-52.
- Eder M., Twardzik W., *Czy staropolska kicz/kić naprawdę była wyrazem nieprzyzwoitym?* („*Cantilena inhonesta*” odczytana na nowo), [w:] *Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu*, red. I. Bobrowski, K. Kowalik, Kraków 2006, s. 163–175.
- Eder M., Twardzik W., J. Balucha, Libowski Ł., „*Jak uderzę kijem w krzaki, wypłoszę zajączka*”. *Lektura uważniejsza Piosnki nieprzystojnej zapisanej przez Mikolaja z Koźła*, „*Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*” 2022, t. 42, nr 2, s. 155–175.
- Ergänzungsbibliographie zu Heinrich von Morungen*, dostęp: <https://www.mediaevum.de/ergaenzungsbibliographie-zu-heinrich-von-morungen> [10.10.2023].
- Firlej W., *Rokoszy Józef Paweł*, [w:] *Świętokrzyski słownik biograficzny*, red. J. Szczepański, t. 2, Kielce 2009, s. 405–406.
- Florek M., *Kościół św. Jakuba i dawny klasztor dominikanów w Sandomierzu. Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” 1994, t. 42, nr 1, s. 3–25.
- Ganszniec R., *Echa pieśni goliardowej w Polsce*, „*Przegląd Humanistyczny*” 1930, t. 5, z. 1–2, s. 57–78, 161–204.
- Gerardi R., *I peccati di lingua di Guglielmo Peraldo*, Roma 2017 (Vivae Voces, 44).
- Giergiel T., *Wątki tatarskie w legendach sandomierskich – geneza i funkcjonowanie*, [w:] *Legendy świętokrzyskie*, red. K. Bracha, Kielce 1999, s. 299–321.
- Giergiel T., *Z wybranych problemów edytorskich dokumentu lokacyjnego Sandomierza*, [w:] *Sandomierz. Miasto fascynującej przeszłości: w 730. rocznicę lokacji miejskiej*, red. F. Kiryk, R. Chyła, Kraków 2019, s. 217–223.
- Gołubiewowa Z., *Kościół dominikański p.w. św. Jakuba w Sandomierzu w XIII stuleciu i jego dekoracja architektoniczna*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, s. 10–196.
- Grodziska K., *Zespół rękopisów średniowiecznych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, [w:] *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*, red. K. Ożóg, S. Szczur, Kraków 2000, s. 395–413.
- Grodziska-Ożóg K., *Marcin Polak i jego twórczość*, „*Nasza Przeszłość*” 1982, t. 58, s. 169–201.
- Haman S., *Towards Understanding Emotion's Effects on Memory*, „*Emotion Review*” 2009, t. 1, nr 2, s. 114–115.
- Häring N.M., *Character, Signum, Signaculum*, „*Scholastik*” 1955, r. 30, z. 4, s. 481–512; 1956, r. 31, z. 1, s. 41–70; 182–212.
- Häring N.M., *St. Augustine's Use of the Word Character*, „*Mediaeval Studies*” 1952, r. 14, s. 79–97.
- Härter K., *Fahrende Leute*, [w:] *Handwörterbuch des deutschen Rechtsgeschichte*, t. 1, Berlin 2008, kol. 1465–1470.

- Inwentarz rękopisów Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu* (elektroniczny, dostępny na miejscu).
- Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010.
- Iwańczak W., *Kultura dworska w Polsce i w Czechach. Próba porównania*, [w:] *Czechy i Polska. Na szlakach ich kulturalnego rozwoju*, red. J. Wyrozumski, Kraków 1998 (Nauka, nr 8), s. 53–65.
- Kaczmarek K., *Konwent dominikanów wrocławskich w późnym średniowieczu*, Poznań–Wrocław 2008.
- Kaczmarek K., *Mobilność dominikanów ze śląskiej kontraty polskiej prowincji Zakonu Kaznodziejskiego w XV wieku*, [w:] *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 146–171.
- Kaczmarek K., *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 67).
- Kadlec J., *Czeska katolicka emigracja okresu husytyzmu na ziemiach polskich i na Śląsku*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1976, t. 19, s. 27–36; idem, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990.
- Kadłuczka A., Stala K., *Kościół św. Jakuba i najstarsze założenie klasztorne – synteza przekształceń zespołu*, [w:] *Dominikański klasztor św. Jakuba w Sandomierzu. Archeologia i architektura, historia i współczesność*, red. A. Gołembnik i M. Lisak, Kraków–Warszawa 2019, s. 131–171.
- Kaliszuk J., *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 1: *Dzieje i charakterystyka*, Wrocław 2016.
- Kaliszuk J., *Kolekcje kaznodziejskie Jana Hieronima Sylwana z Pragi w przedwojennych zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie*, [w:] *Česko-polské kazatelské vztahy ve středověku*, red. K. Bracha, M. Nodl, Praha 2016 (Colloquia Mediaevalia Pragensia, t. 16), s. 99–118.
- Karpluk M., *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków 2001.
- Katalog rękopisów Biblioteki naukowej PAU i PAN w Krakowie, sygnatury 7281–7780*, opr. E. Danowska, J. Dziewulski, E. Knappek, B. Korniak, B. Sieraczyńska, Kraków 2012.
- Kesting P., *Heinrich von Morungen*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 8, Berlin 1969, s. 416.
- Kinter V., *Teoretická reflexe staročeské milostné lyriky. Václav Černý a ti druzí. Theoretical reflection of the Old Czech amorous poetry. Václav Černý and the Others* (Bakalářská práce. Univerzita Karlova Filozofická fakulta Ústav české literatury a komparatistiky, Praha 2018: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/100494>).
- Kiryk F., *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu, XIII–XX wieku*, Sandomierz 2010.
- Kiryk F., *Szkolnictwo sandomierskie w XV w.*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 6, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 197–205.
- Kłoczowski J., *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku*, Lublin 1956.
- Knappek E., *Rękopisy średniowieczne w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2012, r. 57, s. 9–47.

- Köhler E., *Observations historiques et sociologiques sur la poesie des troubadours*, „Cahiers de civilization médiévale” 1964, t. 7, s. 27–51.
- Köhler E., *Sens et fonction du terme «jeunesse» dans la poésie des troubadours*, [w:] *Mélanges offerts à René Crozet à l’occasion de son 70e anniversaire par ses amis, ses collègues, ses élèves et les membres du CESCO*, t. 1, red. P. Gallais, Y.-J. Biou, Poitiers 1966, s. 569–583.
- Konarski St., *Rokoszny Józef Paweł*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 31, Wrocław–Łódź 1988–1989, s. 541–543.
- Koudelka V., *Zur Geschichte der böhmischen Provinz der Dominikaner im Mittelalter, I: Bischöfe und Schriftsteller*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 1957, t. 27, s. 39–119.
- Koudelka V., *Zur Geschichte der böhmischen Provinz der Dominikaner im Mittelalter, I: Provinzialprieoren, Inquisitoren, Apost. Pönitentiare*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” 1955, t. 25, s. 75–99.
- Kowalczyk M., *Bartłomiej z Jasła*, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytności i Średniowiecznej. Seria A” 1965, t. 5, s. 3–23.
- Kowalczyk M., *Mowy uniwersyteckie Bartłomieja z Jasła*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1963, r. 15, nr 1/2, s. 23–32.
- Kowalczyk M., *Tańce i zabawy w świetle rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1984/1985, r. 34/35, s. 71–89.
- Kowalik A., *Kosmologia dawnych Słowian*, Kraków 2004.
- Kozłowska-Budkowa S., *Stanisława ze Skarbimierza mowa o złych studentach*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1963, r. 15, nr 1-2, s. 11–21.
- Kras P., *Polscy duchowni w husyckich Czechach*, [w:] *Polacy w Czechach – Czesi w Polsce. X–XVIII wiek*, red. H. Gmiterek, W. Iwańczak, Lublin 2004, s. 173–192.
- Krzyżaniakowa J., *Profesorowie krakowscy na uniwersytecie w Pradze – ich mistrzowie i koledzy*, [w:] *Cracovia. Polonia. Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrzowskiemu w 65 rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 505–527.
- Le Goff J., *Kuglarz*, [w:] idem, *Niezwykli bohaterowie i cudowne budowle średniowiecza*, Warszawa 2011, s. 117–127.
- Lecouteux C., *Charmes, conjurations et bénédictions. Lexique et formules*, Paris 1996.
- Lepszy L., *Lud wesółków w dawnej Polsce*, Kraków 1899.
- Lexers M., *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, wyd. 37, Stuttgart 1986.
- Machilek Fr., *Die Schlesier an der Universität Prag vor 1409. Ein Forschungsbericht*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1974, t. 32, s. 81–102.
- Makarewicz St., *Podominikański kościół i klasztor św. Jakuba Apostoła w Sandomierzu*, Sandomierz 1979.
- Martin H., *Le métier de prédicateur à la fin du Moyen Âge. 1350–1520*, Paris 1988.
- Michałowska T., *Literatura polskiego średniowiecza. Leksykon*, Warszawa 2011.
- Michałowska T., *Pieśni, których nie ma*, [w:] eadem, *Szkice mediewistyczne*, Warszawa 2014, s. 181–191.
- Monson D., *Les lauzengiers*, „Medioevo Romano” 1994, t. 19, s. 219–235.

- Moskal T., *Książka w kulturze sandomierskiego środowiska kolegiackiego do 1818 roku*, Lublin 2013.
- Moskal T., *Zbiory bibliotek kościelnych diecezji sandomierskiej przejęte przez Samuela Bogumiła Lindego w 1819 roku*, [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 4, red. J. Walkusz, Lublin 2005, s. 219–236.
- Newhauser R., *A Catalogue of Latin Texts with Material on the Vices and Virtues in Manuscripts in Hungary*, Wiesbaden 1996 (Gratia: Bamberger Schriften zur Renaissanceforschung, t. 29).
- Newhauser R., Bejczy I.P., *A Supplement to Morton W. Bloomfield et al. Incipits of Latin Works on the Virtues and Vices 1100–1500 A.D.*, Turnhout 2008 (Instrumenta Patristica et Mediaevalia, 50).
- Newhauser R., *The Treatise on Vices and Virtues in Latin and the Vernacular*, Turnhout 1993 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, t. 68).
- Newhauser R., *Venez les bénis ... venez les maudits. Permanence des listes de vices et de leurs vertus contraires dans la morale occidentale (Moyen Age – première modernité)*, [w:] *La pensée sérielle. Du Moyen Age aux Lumières*, ed. A.-M. De Gendt, A.C. Montoya, Leiden–Boston 2019, s. 257–278.
- Pánek J., *Emigracja religijna z Czech w XVI–XVIII wieku: indywidualne decyzje – masowe przemieszczenia*, [w:] *Elity i masy w społeczeństwach Czech i Polski w średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych*, red. A. Januszek-Sieradzka, H. Gmiterek, W. Iwańczak, P. Kras, Lublin 2015, s. 341–363.
- Pavera L., *Mikulas z Kozli a jeho rukopis I Q 466*, [w:] *Kapitoly literárních dějin Slezska a severní Moravy*, red. J. Svoboda, Ostrava 2000, s. 15–61.
- Pergaminy. Archiwum Kapituły Katedralnej Sandomierskiej. Katalog*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2002.
- Pietrusiński J., *Sztuka średniowieczna w Sandomierzu XII–XV wieku*, [w:] *Dzieje Sandomierza. Średniowiecze*, t. 1, red. St. Trawkowski, Warszawa 1993, s. 140–144.
- Piotrowicz L., *Biblioteka w Seminarium Sandomierskim*, „Przegląd Katolicki” 1881, t. 29, s. 475–476; 1883, t. 31, s. 508–511.
- Polanowski L., *Książdz Józef Rokoszny jako konserwator zabytków*, [w:] *Ks. Józef Rokoszny (1870–1931). Materiały z sesji Sandomierz, 19 października 2001*, red. K. Burka, Sandomierz 2003, s. 105–111.
- Porębowicz E., *Teoria średniowieczna „miłości dwornej”*, „Pamiętnik Literacki” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 505–541.
- Rękopisy w zbiorach kościelnych*, oprac. T. Makowski, przy współpracy P. Sapały, Warszawa 2014 (Zbiory Rękopisów w Polsce, t. 2).
- Rkps Sandomierz Muzeum Diecezjalne. Dom Długosza. Sala wystawiennicza nr II. Szklana gablota nr 1, k. 1r. MSPL 1175, <https://manuscripta.pl/manuscripts/49875/> [dostęp: 28.12.2023].
- Rokoszny J.P. Ks., *O restauracji kościoła św. Jakuba w Sandomierzu*, „Sprawozdania Komisji do Badań Historii Sztuki w Polsce”, t. 2, z. 2, 1922, s. XCIV–XCV.
- Rokoszny J.P. Ks., *Przedmowa*, [w:] *Na ruiny! Na rzecz restauracji pamiątkowej świątyni w Sandomierzu*, Warszawa 1907, s. 3–7.

- Rokoszny J.P. Ks., *Posiedzenie z dnia 9 czerwca 1921*, [w:] *Prace Komisji Historii Sztuki PAU*, t. 2, *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Historji Sztuki za czas od 1 stycznia 1914 do 31 grudnia 1921*, Warszawa–Kraków 1922, s. 94–95.
- Ryś J., *Szkoły kolegiackie w nauczaniu kościelnym w Małopolsce w okresie średniowiecza*, [w:] *Nauczanie w dawnych wiekach. Edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej. Polska na tle Europy*, red. W. Iwańczak, K. Bracha, Kielce 1997, s. 29–40.
- Sawecka H., *Legenda i prawda o trybunalach miłosnych w średniowieczu. Aktualny stan badań*, „Acta Mediaevalia” 1978, t. 3, s. 157–166.
- Scattergood J., *The Unequal Scales of Love: Love and Social Class in Andreas Capellanus's De Amore and Some Later Texts*, [w:] *Writings on Love in the English Middle Ages*, red. H. Cooney, New York 2006, s. 63–80.
- Schneyer J.B., *Die Unterweisung der Gemeinde über die Predigt bei scholastischen Predigern*, München–Wien 1968 (Veröffentlichungen des Grabmann–Instituts zur Erforschung der mittelalterlichen Theologie und Philosophie, Neue Folge 4).
- Schubert E., *Fahrendes Volk im Mittelalter*, Bielefeld 1995.
- Skemer D.C., *Arms against Demons and Death. Text and Image in a Catalan Amulet of the Mid-Fifteenth Century*, „Magic, Ritual, and Witchcraft” 2018, t. 13, nr 3, s. 313–339.
- Skočdoplová Zálabská Z., *K otázkám staročeské milostné lyriky* (Magisterská diplomová práce, Brno 2010, dostęp: <<https://theses.cz/id/ny5uel/>>) [14.05.2023].
- Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 3, Kraków 1966–1969.
- Słownik staropolski*, t. 8, Wrocław–Łódź 1981.
- Šmahel Fr., *Basilejská kompaktáta*, Praha 2011.
- Šmahel Fr., *Husitská revoluce. 3. Kronika válečných let*, Praha 1993.
- Šmahel Fr., *Pražské universitní studentstvo v předrevolučním období 1399–1419. Statistikosociologická studie*, Praha 1967 (Rozpravy Československé Akademie Věd. Řada společenských Věd, Jg. 77, Hf. 3).
- Smolucha J., *Polacy w Czechach na przełomie czasów podiebradzkich i jagiellońskich*, [w:] *Polacy w Czechach – Czesi w Polsce. X–XVIII wiek*, red. H. Gmiterek, W. Iwańczak, Lublin 2004, s. 163–172.
- Soukup P., *Die Rolle der Prager Universitätsemigration in der antihussitischen Polemik 1409–1436*, Praha 2009 (Acta Universitatis Carolinae–Historia Universitatis Carolinae Pragensis, 49/2).
- Spunar P., *Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, t. 1, Wrocław–Łódź 1985 (Studia Copernicana, t. 25).
- Spunar P., *Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, t. 2, Warszawa–Praga 1995 (Studia Copernicana, t. 35).
- Spunar P., *Středověká rukopisná v Sandoměři a Lublinu*, „Listy Filologické” 1973, t. 96, nr 3, s. 170–172.
- Stackmann K., *Heinrich von Mügeln*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, t. 3, Berlin–New York 1981, kol. 815–827.
- Stanovská S., *Die altschechische Liebeslyrik – zwischen Tradition und Innovation. Versuch einer Typologie vor dem Hintergrund des deutschen Minnesangs und der späteren 347 Liebeslieddichtung*, „Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slawische Studien” 2008, r. 19, nr. 2, s. 87–98.

- Stanovská S., *Slast a strast lásky – spojité nádoby. Malá sonda do české a německé renesanční písněvé tvorby středu Evropy kolem roku 1460*, [w:] *Cesta k rozmanitosti aneb Kavárenský povaleč digitálním historikem středověků. Sborník příspěvků životním jubileu Ph Dr. Zdenka Uhlíře*, red. R. Modrákova, T. Klimek, Praha 2016, s. 195–202.
- Stanovská S., *Drei alttschechische Tagelieder im Licht der deutschsprachigen Gattungstradition*, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 2006, r. 11, s. 115–132.
- Stanovská S., *Geistliches Tagelied – Eine Gattung der Spätzeit*, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 2008, r. 13, s. 27–36.
- Stanovská S., Kern M., *Staročeské a německé milostné básnictví vrcholného středověku*, Brno 2013 (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 417).
- Stanovská S., *Zu einem eigenständigen Untertyp der alttschechischen Liebesklage vor dem Hintergrund der „klassischen“ Minneklage und der späteren deutschen Liebesklage*, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 2007, r. 12, s. 117–128.
- Stanovská S., *Zur alttschechischen Liebeslyrik des 14. und 15. Jahrhunderts im Verhältnis zum deutschen Minnesang und zur späteren deutschen Liebeslieddichtung*, [w:] *Das mittelalterliche Regensburg im Zentrum Europas (Konferenzsammelband)*, wyd. E. Feistner, Regensburg 2006, s. 211–222.
- Stanovská S., *Zur courtoisen Farbensymbolik in der Literatur des 14.–16. Jahrhunderts im deutsch-tschechischen Kontext*, „Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis” 1997, r. 2, s. 65–78.
- Stopka K., *Męczennicy sandomierscy. Legenda i rzeczywistość*, „Nasza Przeszłość” 1993, t. 80, s. 51–99.
- Świętochowski R., *Szkołnictwo teologiczne dominikanów*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 2., red. M. Rechowicz, Lublin 1975, s. 211–286.
- Tadra F., *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897.
- Tervooren H., *Heinrich von Morungen*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, hrsg. von K. Ruh et al., t. 3, Berlin–New York 1981, kol. 804–815.
- Tomczak R.T., *Kontakty edukacyjne Polaków z Uniwersytetem Praskim w okresie średniowiecza. Studium prozopograficzne*, Poznań 2020.
- Tříška J., *Anonymní česká literatura předhusitské reformace*, „Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis” 1972, t. 12, fasc. 1–2, s. 155–207.
- Václavů H., *Počet graduovaných a negraduovaných studentů na pražské artistické fakultě v letech 1367–1398 a jejich rozdělení podle původu do univerzitních národů*, „Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis” 1977, t. 17, fasc. 1, s. 7–32.
- Vaucher A., *Les laics au Moyen Age. Pratiques et expériences religieuses*, Paris 1987.
- Vodička O., *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*, Praha 2019 (Edice Středověk, 5).
- Vokabular webovy [on-line]*, dostup: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [20.8.2024].

- Wasilewski T., *Topograficzne nazwy rodowe w Polsce średniowiecznej i ich znaczenie dla badań nad genezą rodów*, [w:] *Genealogia*, red. J. Hertel, J. Wroniszewski, Toruń 1987, s. 93–112.
- Weismann W., *Kirche und Schauspiele. Die Schauspiele im Urteil der lateinischen Kirchenväter unter besonderer Berücksichtigung von Augustin*, Würzburg 1972 (Cassiciacum, t. 27), s. 197–203.
- Wielgus St., *Średniowieczna łacińskojęzyczna bibliistyka polska*, Lublin 1992.
- Wiśniewski J., *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich*, Radom 1926.
- Wojewoda T., *Działalność społeczno-kulturalna i oświatowa ks. Józefa Rokosznego (1870–1931)*, Sandomierz 2007.
- Wolny J., *Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związek z tzw. „Kazaniami Gnieźnieńskimi”*, [w:] *Średniowiecze. Studia o kulturze*, t. 1, red. J. Lewański, Warszawa 1961, s. 171–238.
- Wolny J., *Materiały do historii waganów w Polsce średniowiecznej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1969, r. 19, s. 73–89.
- Woronczak J., *Św. Jacek Odrowąż i wprowadzenie Zakonu Kaznodziejskiego do Polski*, Katowice 1947.
- Wostry W., *Die Schlesier an der Universität Prag vor 1409*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1932, t. 66, s. 1–33.
- Wójcik D., *Dominikanin Marcin Polak – autor kolekcji kazań De tempore et de sanctis*, „Przegląd Tomistyczny” 2003, t. 9, s. 255–279.
- Wójcik D., *Twórczość kaznodziejska dominikanina Marcina Polaka (†1278)*, s. 39–53 (rozprawa doktorska, Kraków 2006), dostęp: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=276012> [11.11.2020].
- Wójcik W., *Ks. Józef Rokoszny (1870–1931)*, „Archiwa, Muzea i Biblioteki Kościelne” 1965, t. 10, s. 281–293.
- Wójcik W., *Rękopisy Biblioteki kapitulnej w Sandomierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1978, t. 36, s. 79–103.
- Wójcik W., *Włączenie zbiorów poklasztornych do Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1960, t. 1, z. 2, s. 50–65.
- Wójcik W., *Cenniejsze rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1962, t. 4, s. 259–330.
- Wroniszewski J., *Ród Rawiczów w wiekach średnich*, [w:] *Genealogia*, red. J. Hertel, J. Wroniszewski, Toruń 1987, s. 75–92.
- Wroniszewski J., *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice*, Toruń 1992 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1992, r. 85, z. 1).
- Zawadzki R.M., *Stanisław ze Skarbimierza*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 42, Warszawa–Kraków 2004, s. 77.
- Zdanek M., *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*, Warszawa 2005.
- Zíbrt Č., *Staročeské rýmování, nalezené ve zdi kostela sv. Jakuba v Sandoměři*, „Český lid” 1913, t. 22, s. 235–237.

Krzysztof Bracha – prof. dr hab., historyk mediewista (2014–2024), profesor zw. w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2008–2018 r. prof. nzw. w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie w Zakładzie Badań Źródłoznawczych i Edytorstwa, od 2025 r. prof. w Instytucie Badań Literackich PAN w Warszawie, kierownik Pracowni Literatury Średniowiecza. Członek International Medieval Sermon Studies Society; Polskiej Sekcji Commission Internationale d’Histoire et des Études sur le Christianisme przy Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie; Corresponding Fellow of the Centre for Medieval Studies at Charles University and the Czech Academy of Sciences in Prague. Stypendysta naukowy na Uniwersytecie w Heidelbergu, Institut für Europäische Geschichte Moguncji, Fundacji Lanckorońskich w Rzymie, Polnische Historische Mission an der Julius-Maximilian-Universität Würzburg oraz w Paryżu. Zainteresowania badawcze: kultura średniowieczna; religijność popularna; inkwizycja; kaznodziejstwo; edytorstwo łacińskich źródeł średniowiecznych. e-mail: krbracha@onet.pl